

LENGYELORSZÁG
ELSŐ FELOSZTÁSA.

Írta

LABOULAYE EDOUARD.

Francziából fordította

RIBÁRY FERENCZ.

MÁSODIK KIADÁS.

BUDAPEST 1878.

KIADJA RÁTH MÓR.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000320225

19192

I.

1855-ki márczius 6-án.

Oroszország történelmé, melyet Stahl ezelőtt húsz évvel kezdett megírni, folytatva a harmadik kötettől fogva dr. Hermann által, egy részét képezi azon nagy gyűjteménynek, melyet Heeren és Uckert »Az európai államok történelmének« czime alatt kezdetek, s mely jelenleg már mintegy ötvenhárom kötetet számlál. Kétségkívül a kiadók ügyes választásának köszönhető, hogy e tekintélyes mű a megérdemelt méltánylatban részesült. Nem csak Németországban ismeretes Henzeltől Poroszország, Lappenbergtől Anglia, Geigertől Svédország, Dahlmanntól Dánia, Schaefertől Portugal, és Leotól Olaszország története, dr. Herrmann nem méltatlan e tiszteletreméltó névsorban emlittetni, s legújabb munkája több oknál fogva figyelmet érdemel.

E füzet valóban különös érdekeltséget kelt épen jelen viszonyaink közt, II. Katalin czárnő

uralkodásának egy részét adja elő, mely épen a legfontosabb: Lengyelország felosztását, és a török háborút, a mely a kucsuk-kainardsi békekötéssel végződött. E két esemény közül, melyek szoros összefüggésben vannak, egyik Oroszország előtt megnyitja Nyugatot, az északi hatalmak szövetségét alapítja meg, és lehetővé teszi a czárnak Európa ügyeibe avatkozni; a másik elrabolván Krim félszigetet a törököktől, igényt szerez az oroszoknak a görögök pártfogolására, hatalmukba adja egy részét a Fekete tengernek, s ez által kezdetét veszi azon dráma, melynek lejátzását közeledni látjuk. A mi jelenleg történik, az a figyelmes szemlélő előtt csak az 1772-ik és 1775-iki szerződések következése. Itt veszi kezdetét Oroszország túlsúlya, mind keleten mind nyugotan, mely a világot egy általános monarchiával fenyegeti, s mely ellen Európa fellázad. Ezen események tanulmányozása valódi haszonnal jár tehát, s alig választhatunk jobb kalauzt, mint Hermann tudort, a ki oly talpraesett itélettel bír, és a mi még fontosabb, új és érdeemes kútfők nyomán dolgozott. Rendelkezésére állott Essen bárónak, a lengyelországi szász követnek levelezése, és ő e leveleknek igen jó hasznát vette, melyek a kor szokása szerint francia

nyelven vannak írva. Essen oly udvar képviselője, melynek igényei vannak a lengyel trónra s bár nem épen részrehajlatlan szemlélő, de az érdek őt tisztánlátóvá teszi; a lengyelek magaviseletét s a nagy hatalmak eljárását, ha nem is engedékenységgel, de legalább éleslátólag itéli meg.

Dr. Hermann nem az első, a ki a diplomatia szerepét és a nagy államok eljárását tanulmányozta ezen elhatározó crisis alkalmával; nem szólva Rulhière művéről, kinek rendelkezésére állottak levéltáraink, midőn Lengyelország anarchiai állapotának történetét írta, Raumer Frigyes, ki egy jeles munka szerzője Lengyelország bukását illetőleg, mintegy tizenöt év előtt Franciaország és Anglia levéltáraiból becses okiratokat közölt ezen czim alatt: *Europa a hét-éves háboru óta az amerikai háboru végéig 1763—1783.*¹⁾ Végre Saint Priest Elek, ki a tudomány kárára oly korán halt el, az ő diplomatikai és irodalmi tanulmányai közt egy művet közölt Lengyelország felosztásáról, mely habár nagy figyelmet gerjesztett is megjelenésekor, nap-

¹⁾ Tulajdonképen ezen czim alatt: *Beiträge zur neueren Geschichte aus dem brittischen und französischen Reichsarchive.*

jainkban már csak korszerű tárgyánál fogva még nagyobb érdeket képes költeni. Saint-Priest jobban tudta azt, mint bárki más Franciaországban, hogy történelmünk nem az 1789-ik évvel veszi kezdetét; tudta, hogy ama kérlelhetlen betegségek, melyeket forradalmaknak nevezünk, megzavarják ugyan a népek életét, de annak lényeges föltételeit meg nem változtatják; és azért törekedett is a hagyományok fonalát legombolítani, hogy korunk államtudománya hasznára fordíthassa a mult század fanyar kísérleteit és drága tapasztalatait. Ezen mély és helyes eszme, mely feltárja előttünk irodalmi tevékenységének titkát, vezette azon eltökélésre, hogy Lengyelország történetével foglalkozzék; de meg kell vallanunk, ezen igen szellemdús tanulmányban inkább a diplomata finomságát, mint a történetíró egyszerűségét látjuk. Szerfelett engedékeny lévén Oroszország irányában a merénylet egyik oldalát ragyogó világításban adja, hogy a másikat annál inkább homályban hagyhassa; az egész felelősséget e tény miatt oly mértékben háritja Frigyesre, hogy e mellett Katalin bűnrészességéről, és Mária Terézia érdekelt gyengességéről egészen megfeledkezünk. Könyve ennél fogva inkább védelmi szónoklat, mintsem ítélet.

E művek segélyével, melyek különböző okoknál fogva ajánlkoznak, nem annyira az általánosan ismert eseményeket óhajtom elbeszélni, mint inkább egybehasonlítani azt, mi történik jelenleg szemünk láttára, és mi történt ezelőtt nyolczvan évvel, egyszersmind felhívni a történetet a jövő fölvilágosítására. Ismét szó van Lengyelországról, s még többet fognak majd róla beszélni, ha a háboru folytatván, nagyobb kiterjedést nyer. Érdeünkben áll megtudni, vajjon e lovagias nemzet bukása állandó okoknak tulajdonítandó-e, vajjon a lengyelek azért buktak-e el, mert kimerült faj voltak, vagy pedig ellenkezőleg mint a pártok és az idegen ármányok áldozatai csak a felszabadulást várják, hogy újra éljenek, és a Nyugatnak ismét védfalul szolgálhassanak? Lengyelország felosztásának története jobban megismerteti velünk az orosz kormányt, mely ügyes és veszélyes levén, sem céljait sem eszközeit soha sem változtatja. Egyenetlenséget okozni szövetségesei közt, előmozdítani nálok az anarchiát, pártfogolni az elnyomott vallásfelekezeteket és a nyugtalankodó ellenzékeket, a szerződések vagy a szabadság nevében ellenezni az intézmények minden változtatását, mely az ország ujjaszületését eszközölhetné, követek gyanánt proconsulokat

küldeni, hozzászoktatni a népeket a szolgáltsághoz, megaláztatván, vagy megtörvén minden tekintélyt, mely előtte meg nem hajolt, ez volt az orosz politika Lengyelországban, egészen római politika, melylyel már Keleten találkoztunk. Az eszme mindig ugyanaz, semmi sem változik, mint a szereplő egyének és díszitmények. *Menczikof* herczeg 1766-ban Varsóban volt *Repnin* neve alatt, és itt bár kevésbé szellemdúsan, de hasonló számításal ugyanazon büszkeséget, ugyanazon megvetést tüzte ki czégérül.

Ha Oroszország nem változott, Ausztriáról is mondható, hogy ugyanaz maradt. Felvett magatartása bámulatba ejtheti ugyan azokat, kik hagyományos politikáját nem kísérték figyelemmel, de előre látta mindenki, ki történetét ismeri, és tudja, mi okból egyezett meg Lengyelország felosztásába. Van egy neme a nagyravágyó politikának, mely az események felszínén úszik, míg a helyzet által előírt politika soha nem változik; mert ha az állam lemond arról, saját létét tagadja meg. Azon perctől fogva, midőn Oroszország Moldvához közeledett, Ausztria belátta, hogy vetélytársának engedvén át az Al-Dunát, nem csak elveszti minden befolyását Keleten, melyet nincs szándékában bárkinek is átengedni; hanem

oly hűbéri viszonyba jön, melyben elvész mindenki, ki abba belép. Oroszország a román tartományokon keresztül egyesülve a török birodalom szláv lakosaival ura lesz Konstantinápolynak, hatalmába keríti épen ugy az Ádriai, mint a Fekete tengert, és a mikor neki tetszik felbontja azon álladalmi kapcsot, melyben Ausztria szlávajku, vagy görög vallásu népei vannak, s melyeket ez oly fáradságosan egyesített kormánya alatt. És minthogy erről Bécsben mindenkor megvoltak győződve, ez titka azon politikának, melyet a bécsi kormány követett.

A mi 1772 óta változott, a mi nem csak a török birodalomnak, hanem egész Európának új erőt kölcsönöz, mely hajdan Lengyelországnak hiányzott, az Anglia és Franciaország szövetsége, oly fontos szövetség, mely ha állandóan tart, új korszakot nyit a politikában. A történet nekünk megfogja mondani, mikép lehetett az, hogy a mult században Anglia és Franciaország a kölcsönös féltékenység által megbénítván egymás hatalmát, szabad tért nyitottak oly nagyraevágó célzatoknak, melyeket a félelem féken tarthatott volna; része van mindegyiknek a felelősségben a multért, új kötelessége a jövőre nézve Ily módon a történet megmutatván nekünk e

két időszak hasonlatosságait és különbözőseit, megtudjuk, mit lehet reménylenünk, vagy mitől kell félnünk; de még többet is tesz: a jelenkor szenvedélyei közül egy magasb és tisztább régióba emelvén fel bennünket, tündöklő fényben állítja eléink az igazságot, és felhív annak szolgálatára. A sajtó szabadsága, ugymond Talleyrand, megakadályozta volna Lengyelország felosztását: nevezetes állítás e férfiu szájából, a ki oly kevéssé volt barátja az illúsió-nak, de a ki tapasztalásból tudta, hogy napjainkban nincs oly király vagy kényur, ki büntetlenül merne daczolni a közérzülettel. Méltán lehet ugyan kétkednünk, hogy az utóbbi időben a sajtó képes lett volna egyedül megmenteni a törököket, de legalább kötelessége felvilágosítani a közvéleményt, s folytonosan rámutatni a jog- és igazságra. És azért semmi sem ér föl a mult egyszerű elbeszélésével, az összes diplomatikai jegyzékeket igazságtalansággal vagy szenvedélylyel lehet vádolni, de a történelem tanuságát megvetni nem lehet, s nincs oly büszke homlok, mely meg nem hajolna nyilatkozatai előtt.

Ha kezünkbe vesszük Európa térképét a tizennyolczadik század elejéről, vagy ha tesszik azon évről, midőn Nagy Péter czár a

trónra lépett, látjuk, hogy nyugatra nézve még Oroszország nem létezik, megértjük azt is, miért nem foly be a westpháli béke kötésére, mely az európai egyensúlyt megállapítja. A Baltitengernél az orosz birodalom korlátolva van Svédország által, mely Finnland, Liefland és Kurland birtokában van. Keleten még nem érte el a Feketetengert, mert az aszóvi tenger, Krim félszigete és Bessarabia a török birodalomhoz tartoznak. Végre nyugat felől Lengyelország teljesen elválasztja a német birodalomtól. E három hatalom: Svéd-, Török- és Lengyelország hagyományos politikánk szerint Franciaország szövetségesei, és míg ugyanazon időben védfalul szolgálnak a német birodalomnak azon barbárság ellen, melylyel ez nem sokat gondol; egyszersmind arra eszközül is használhatók Franciaország által, hogy befolyását érvényesíthesse Németországban, mely minden oldalról oly nemzetekkel van körülvéve, melyek régi barátság- és közös érdekeikkel vannak hozzánk kapcsolva.

Nagy Péter politikája ugyanaz volt, mi elődeié, csak hogy azt most egy hatalmasabb és ügyesebb szellemi erő hozta mozgásba, kinek célja volt utat és tét nyitni egy erős-
 büllő nemzetnek, mely helyzete korlátait érezni

kezdé. Szilárd állást foglalni a Balti és Fekete tengeren, két rakpartot teremteni Oroszországnak, s azon irányban terjeszteni ki kereskedelmét, merre folyói ömlenek, uralkodni Lengyelországon, hogy a német birodalomhoz közeledhessék, elsajátítani a németek miveltségét, s hasznot húzni örökös egyenlenségeikből, ez volt a czár állandó gondolata, ez azon végrendelet, melyet elfogadtak irányul utódai, s több mint gyermeki kegyelettel isteni küldetésésként követik.

Azon küzdelem, mely Nagy Péter és XII. Károly, e két fensőbb szellemü uralkodó közt húsz évig folyt, Svédország politikai romlásával végződött, mely annak folytán elveszté német tartományait, a czár megalapítván új székvárosát a Baltitenger partján, Pétervárott fejére akarta tenni a császári koronát, egy új birodalom keletkeztét és egy új nemzet megjelenését Nyugatnak tudtára adandó. Törökország ellenében a czár kevesebb szerencsével lépett föl; Moldva mocsárai közt egész seregével bekerítve, menekülését csak Katalin ügyességének köszönheté. A Pruth mellett kötött szerződés megállitá őt kelet felé irányzott törekvéseiben. Utódai ujra megkezdék nagyravágyó czéljainak kivitelét. München tábornagy 1736—1739-ig fényes diada-

lokat aratott Krimben, és a Denéper mellett; de közbelépett Ausztria s osztályrészét követelte Törökországból. Nemsokára félreértések csúsztak a szövetségesek közé. Ausztria egy szerencsétlen hadjárat után kénytelen volt Franciaország közbenjárásával megkötni a belgrádi szerződést. Oroszország tisztességesebb békét kötött. München győzelmei következtében azt nyerte a háboru által, hogy a közvéleményben jó hírét visszaszerezte, de le kellett mondania minden foglalmányairól, a török birodalom megtartá hatalmának varázsát, melylyel ugyan nem birt többé: kellemtlen csalódás, mely harmincz évvel később vesztét idézte elő.

A mi Lengyelországot illeti, a czárok minden időben sóvárogtak birtoka után. III. Iván óta II. Katalin koráig, csellel vagy erőszakkal, de szünet nélkül követték hódítási rendszeröket; s nagyravágyásuk nem lőn előbb kielégítve, míg a hódítás be nem fejeztetett. Nagy Péternek könnyű volt befolyását Lengyelországban megállapítani. II. Frigyes Ágost karjai közé veté magát, hogy XII. Károly fenyegetéseitől menekülhessen, és Lengyelország első ízben volt barátja és szövetségese az orosz birodalomnak, oly pártfogás, mely rá nézve gyászosabb volt, mint a

háboru s ellenséges foglalás. Ezóta Moszkvában Lengyelországot csak hűbér országnak tekintették, s akár Török-, akár Németországgal folyt a háboru, természetes dolognak tartott a sereget átvezetni e szövetséges országon, ott fegyver- és magtárakat rendezni be, tartalék csapatokat hagyni, melyek az országot irgalom nélkül sarczolták és pusztították. A hétéves háboru története megerősíté ez alárendelt viszonyt, azon nyolvanezernyi orosz had, mely a porosz király ellen. küldett, több éven keresztül a szerencsétlen országban ütötte fel táborát.

Pártfogói és ellenségei által egyaránt kifosztva, képtelen lévén fenntartani függetlenségét, Lengyelország elvesztette egészen Európa tiszteletét; megszokta a világ e birodalom bukását kikerülhetlennnek tekinteni, szerencsétlen gondolat, mely megfosztá Lengyelországot és barátait azon bátorságtól, melyre szüksége vala, hogy veszélyes szomszédainak ellenállhasson.

Mikép történhetett, hogy ezen értelmes, vitéz és szeretetreméltó nemzet, mely oly szenvedélylyel szerette a szabadságot, képtelen volt megvédeni nemzetiségét és függetlenségét?

Köztudomásu dolog: az a n a r c h i a, is-

métlik, okozta vesztét Lengyelországnak. De e szó anarchia különféle bűnöket fed: ezeknek egy része a társadalom szervezetével járt, és már régóta orvosolva vannak; mások a kormánytól eredtek, s a romok közé vannak temetve, melyeknek okozói voltak. Tanulmányozzuk egymás után.

Lengyelországban két különböző nemzet volt, a nemesség és a pórság, a legkorlátlanabb szabadság és a legnyomasztóbb szolgáltság, melyek közt semmi középosztály nem létezett ezen ellentét kiegyenlítésére, mert nem tekinthetők polgárságnak azon kevés számú kereskedők, kik a nagy városokban letelepedve éltek, vagy az iparosok, kik szintoly nyomorult helyzetben voltak, mint a pórok. A kereskedelem és pénzüzet a gyűlölt s megvetett zsidók kezében volt, kik azonban mindenkinek hitelezői és ügynökei voltak, s így valóságos urai az országnak. A mi pedig a nemesek szabadságát illeti, ez alatt nem azt kell értenünk, mint nálunk szoktuk venni, ama jogot: senki által nem háborgattatni, és csak a törvénynek hódolni; ez valóságos fenségi hatalom volt.

„Nincs a mienkhez hozzáfogható szabadság, irá 1749-ben Lesczinszky Szaniszló néhai

lengyel király.¹⁾ Valóban mit lehet párhuzamba tenni egy lengyel nemes szabadságával? Ha csak egyszerű magán embernek tekintjük is, ő fejedelem birtokain; pallós-joggal rendelkezik alattvalói felett; tetszése szerint adót vet rájuk, s nagyobb önkénnyel uralkodik felettök, mint a király rangtársai felett. Mint a köztársaság tagja, joga van választani királyait, s megosztja velök az ország kormányát; ellenállhat rendeleteiknek, az állam intézkedéseit maga irányában mérlegelheti; nem tartozik más adót fizetni, mint a melyet megszavazott; ő választja a parlament legfelső biráit, és születésénél fogva a legmagasb hivatalokra neveztetethvén ki, még a trónra is juthat.“

A mint látjuk, régi nemességünk kiváltságai a hűbériség fénykorában eltörpülnek a lengyel nemesi szabadság mellett. A hűbériség a hierarchia eszméjén nyugszik s magában hordja visszaéléseinek gyógyyszerét.

A társadalmat rétegekre osztván, mindenütt a parancsolás mellett az engedelmességet is megalapítá, s így természetes dolog, hogy XIV. Lajos önkényes monarchiájával végződött. Lengyelországban ellenben a neme-

¹⁾ La vox libre du citoyen, ou observations sur le gouvernement de Pologne, 1479 p. 15.

sek közti egyenlőség köztársaságra vezetett, melyet kiváltságosak képeztek, kik közt mindenki parancsolni, de engedelmeskedni senki sem akart. Alig lehet valami kápráztatóbb, mint e nemesek örökösen lóháton s karddal az oldalukon, kiket a leghatalmasabb urak másképp nem neveztek, mint bátyám- vagy öcsémuramnak, és a kik az idegen hercegek és grófok után irván alá neveiket, büszkén nevezték magokat: N. lengyel lovag, par omnibus. De a valóságban Lengyelország néhány nagy család birtokában volt, kik a hatalom felett versengtek egymással; a nemesség többi része, csekély számú független birtokosokat kivéven, munkátlan s gyakran nyomorult néposztályt képezett, mely néhány pártfogójának asztalánál élőködött, mindig kész az egyéni vetélkedések szolgálatába szegődni, s rosszul alkalmazott vitézségével az állam nyugalma felzavarni.

E családok alatt, kik a starostiák felett versengenek, látjuk a pórt, röghez tapadva, piszok, tudatlanság és nyomoruság által emésztve, a ki a zsidóktól kizsákmányolva szegény a bőtermésű években, s éhen hal, ha rossz termés volt. Franciaország királyai könnyebbülést szereztek a népnek, hogy a nemességet lealázzák, s a monarchia szabad-

ságot adott a városoknak és mezei lakosoknak. Lengyelországban a királyi hatalom erőtlensége megörökíté a munkás osztály szolgálát. A lengyel államban senki sem gondol a miveletlen munkásokkal, kik az ország valódi erejét képezik, csak a nemes a honpolgár, a jobbágy alig tekintetik embernek. Tizenöt franknyi vérdíj, ez az egész büntetése a nemesnek, ha parasztot öl, ennyire becsüli, ezen az áron oltalmazza a törvény egy keresztény országban az ember halhatatlan lelkét. Innen van, hogy e megalázott elbutított nép, mely jobban kinoztatik a teherhordó állatnál, közönyös marad minden iránt, a mi körülé történik. Valamint jogokkal nem bír, ugy hazája sincs neki. A felkeléseknek és a háboruknak áldozata lévén, az oroszban barátját vagy urának ellenségét látja, ő nem ismer idegeneket, mert polgártársai nincsenek. Az első felosztás után a lengyelek érezték, hogy a haza védelmére szív és kar szükséges. Az 1791-ik május 3-ki alkotmány előkészíté a jobbágyok felszabadulását, de már késő volt. Egy napnál több idő szükséges, hogy felemeljük azt, kit meggörnyeszté a szolgaság, míg megtanulja : annyit áldozni a szabadságért, a mennyit az ér.

A szerfelett hibás politikai alkotmány még inkább súlyosbitá a társadalmi bajo-

kat. Lengyelországban a hatalom a király, a senatus és országgyűlés közt volt megosztva: három tehetetlen tényező, melyek egymást kölcsönösen megcsmmissíték. Lengyelország választó királyság volt, és a királynak csak feltételes uralkodási jogot adott, mely a *pacta conventa*k vagyis az uralkodása kezdetén aláírt és esküvel erősített feltételek teljesítéséhez volt kötve. Ezen feltételek minden választásnál szűkebbre szabotván, a fejedelmek részére csak a királyi tekintély puszta árnya maradt fenn. Ha uralkodni akart, szemben találta magával a nemességet, mely nem lévén hajlandó valamit feláldozni kiváltságaiból, szószegéssel vádolta a fejedelmet, s fegyverkezett elűzetésére.

Elfelejté ön, mily embereken uralkodik, — mondá Zsigmond Agost királynak a tizenhatodik században Lesczinszky Ráfael megyei követ? Mi lengyelek vagyunk, kik épen ugy dicsőségnek tartjuk megalázni azon királyok fenhéjazását, kik megvetik; mint becsülni azon királyokat, kik tiszteletben tartják törvényeinket. Vigyázzon ön, nehogy megszegvén esküjét, a miénk alól is feloldjon bennünket. Ön királyi atyja hallgatott tanácsunkra, s kötelességünk oly módon intézkedni, hogy ön is hallgasson a köztársaság kívána-

taira, melynek ön, a mit nem látszik tudni, csak első polgára¹⁾).

Ékesszóló ígék, melyek mindég képesek egy gyülekezetet elragadni. Megismerni azokból a lengyel nemest, a ki általános tetszés közt kimerte mondani, hogy jobban szereti a viharos szabadságot, mint a nyugalmas szolgaságot, és az utóbbi szó jelenté a monarchiát; de a híres mondat fennmaradt, mint Lengyelország halálos ítélete. Ha a jövő megnyílt volna Lesczinszky Ráfael szeme előtt, látta volna egyik unokáját, Szaniszlót, a ki királylyá levén, képtelen volt megvédeni hazáját oly nemzetek ellen, melyeknek a monarchia erőt és egyetértést kölcsönzött.

A király, kinek kezében sem a közigazgatás, sem a törvényhozás nem volt, s a ki csak egy tehetetlen hadseregnek parancsolt, egyedül a starostiák osztogatására volt feljogosítva, ez levén uralkodásának legfőbb tevékenysége. Így neveztek azon álladalmi földbirtokok, hasonlók a régi frank beneficiumokhoz, melyeket a király életfentartásul adományozott egyeseknek, kik a hazát szolgálták.

E javak, melyek tekintélyes terjedelműek

¹⁾ Les paradoxes, ouvrage plus vrai, qu'utile idézi Hermann V. köt. 598 l.

voltak — jövedelmök, mintegy 12 millió frankra becsültetett, rendeltetésök szerint az érdem jutalmazására voltak fordítandók, p a n i s b e n e m e r e r e n t i u m, s alig lehet a képzeletben dicsőbbet gondolni, mint ily fejedelmet, ki a hűséget és erényt pártfogása alá vette. A valóságban azonban e jog a corruptiót mozdítá elő az országban, és a királyság gyengeségének oka vala. Olykor kegyenczeknek jutott e vagyon, máskor az igazságtalanság és árulás jutalma, leggyakrabban a király a fenyegetésnek és félelemnek engedve csak eszköze volt e pártnak, mely az állam felett uralkodott. A cselszövények célpontja lévén, hálátlanok és elégületlenekkel körülvéve, bármit is tőn, maga ellen lázita minden vágyakat és féltékenykedéseket.

Hogy a nemességnek ellenállhasson, a király oldalánál volt a senatus, de szerencsétlenségére ez csak oly tanács volt, melyet maga nevezett ki, s melyben elnökölt is. A tanács végzései nem birtak törvényerővel, s nem voltak végrehajthatók, mielőtt az országgyűlés azokat meg nem erősíté. Ha gyenge volt a király, magához ragadta egyrészt a hatalomnak, míg ellenben oly király alatt, ki több erélylyel birt, e tanács csak az uralom eszköze volt. Nem volt meg benne azon szí-

lárd álláspont, azon közbenjáró hatalom, mely egyebütt az államüdvét eszközli.

A mi az országgyűlést illeti, melyet három rend képezett: a király, a senatus és a lovagi rend vagyis a nemesség, ez minden két évben hivatott össze, de nem tarthatott tovább tiz hétnél. E gyűlés semmiben sem hasonlított a mostani kamrákhoz. A nemesek gyülekezete volt, kik nem annyira azért jöttek össze, hogy a haza szükségeiről tanácskozzanak, mintsem hogy fenségi jogaikat fitogtathassák. Ha arról volt szó, miszerint szükséges volna növelni vagy rendezni a gyenge hadsereget, mindenki megtagadta, mert megingathatná a szabadságot. Ha adóra volt szükség, senki sem akart még jobbágyai megadóztatásába is beleegyezni. Minden komolyabb intézkedés lehetetlen volt. Míg az országgyűlés együtt volt, csak zavar és rendetlenség uralkodott, és a gyűlés, majd mindig ok nélkül szétoszott, vagy bevégződött, a nélkül, hogy valami határozat hozatott volna. Azon időben, hogy Ponyatowszki választatott királylyá, már harminczhét éve mult, hogy nem lehetete tartani országgyűlést megszakítás nélkül. Megsemmisíteni az országgyűléseket, volt e pártok állandó politikája.

Egy sajátzerü kiváltság, a liberum-

veto, megakadályozott minden törvényhozást és megörökíté az anarchiát. Tudva van, hogy egy oly tévedés következtében, mely a népek vesztét okozza, a lengyelek legszebb kiváltságuknak tartották ama jogot, mely által minden követ feloszlathatta az országgyűlést, kimondván e két szót, sisto activitatem. Hasztalan történt óvás e visszaélés ellen, mely egyetlen ember szeszélyét fölébe helyezte a nemzet akaratának, s lehetetlenné tévé, hogy az állam magát kormányozza és védelmezze; és nem hiányoztak oly vakbuzgók, kik kimondák, hogy jobb az idegen betörést kockáztatni, mint a szabadság legcsekélyebb korlátozását eltűrni. A liberum veto annyira tiszteletben tartatott, hogy például Wienowieski Koributh Mihály megválasztásakor, bizonyos lithván nemes makacsul ellenkezvén a közakarattal, inkább darabokra szabdalták, hogy szavazatát megsemmisítsék, mintsem kiváltsága megtagadtatott volna. Ezen erőszakos eszköz kivételével, megkellett hajolni oly jog előtt, melynek mindenki tisztelé erejét, gyűlölvén alkalmazását. Ily módon Lengyelország országgyűlésein az anarchiát állapította meg. Ne legyünk túlszigorúak, nem egyszer történt már, hogy valamely ország a túlzott egyenlőség szeretete mellett

fenntartá szabadságát, hogy hatalmában le-
gyen vesztét okozhatni.

Midőn a hatalom tehetetlen, a kormány
más kézbe megy át, mert a társadalomnak
élnie kell, és ez nem lehetséges a törvények
és a béke jótállása nélkül. Innen származott
a confoederatiók rendszere. Midőn az ország-
gyűlésen anarchia uralkodott, midőn a király
fenyegetni látszott a közszabadságot, a ne-
mesek egyesültek tartományaikban, és szö-
vetségeket — confoederatio — alkottak,
hol a többség határozott. E társulatok, me-
lyek akarataikat fegyverrel érvényesíték, el-
ismerve a szokás által, csak más confoederatiók
hozzájárulása, és határozataiknak a senatus
által történt megerősítése által lettek törvé-
nyesek. Néha a polgárháboru az anarchia
gyógyszerévé lön; gyakrabban ez új baj volt,
és Lengyelország saját fiainak dühe által nyo-
moruságosan marczangoltatott.

Hozzáadhatjuk, hogy e confoederatiókban
a szövetségesek nem tarták lelkiismeretes
dolognak idegen hatalmat hívni segélyül. Ha
hasonló eljárást mai fogalmainkkal itélnénk
meg, nem érezhetnénk szánalmat a lengyel
nemesség iránt, mely sajátkezüleg nyitott ka-
put az oroszoknak; de ama hazafiui érzelem,
mely Franciaországban minden pártot egye-

sitett az idegenek ellen, még nem volt meg Lengyelországban. Azonban nálunk sem volt található a hűbéri korszakban, a mi báróink nem vonakodtak beleavatni vizsályaikba Aragonia vagy Angolország királyait. Valamint a lengyel urak, ők is majdnem úgy tekintették az ilyen beavatkozást, mint a fejedelmek közti szövetséget; szörnyü tévedés, melyért Lengyelország súlyosan bünhödött.

Látjuk tehát, mi volt Lengyelország a múlt században, és nem hiszem hogy a történehen ehhez hasonló kormány példáját találjuk. Lássuk mint festi le egy kortárs kevésbé hízegő, de igen találó vonásokkal e kormányt, mely iránt nem mutat vonalmat.

„Határtalan hatalom a kegyelmek osztogatásában, korlátoltabb, mint valamely magán emberé, midőn megróni, büntetnt, javítani vagy határozni kell, senatus, mely csak tanácskozási joggal bír, midőn a legegyszerűbb követ, a nélkül, hogy számot adna valakinek, egy szavával megsemmisítheti mindazt, mit az egész nemzet tenni határozott; néhány elégületlenből álló confoederatio, mely szavazattöbbséggel jogot tulajdonít magának felforgathatni a törvényeket, szerződéseket, választásokat, sőt még a régi tekintélyt és a király személyét is, míg a háromrendből alkotott országgyűlésnek közaka-

ratu beleegyezésre van szüksége, hogy a legcsekélyebb dolgot életbe léptesse vagy megszüntesse; nemzet, mely folytonosan a szabadságról beszél és a királyi tekintély ellen harczol, s mégis fiainak rabszolgájává süllyed, mely minden perczen hazaszeretetét fejezi ki, és úgy cselekszik, mintha a haza legkegyetlenebb ellensége volna, ez ama kép, melyet Lengyelország száz év óta nyújt.“

Lengyelországban mindenki tisztán látta a helyzet nyomasztó voltát, s lehetetlen volt kétségben lenni az iránt, hogy azon anarchia közepette lehetetlen lesz egy erősen szervezett ellenségnek ellenállani. Kázmér János 1661 elején egy a senatusban tartott jeles beszédében előre jósolá Lengyelország felosztását és Lesczinszky Szaniszló visszavonultságában 1749-ben jós ígéket intézett elvakult honfiaihoz.

„Azt hisszük, ugymond, hogy szomszédaink saját féltékenységek következtében érdekelve vannak fenntartásunk iránt; hiú előítélet, mely csalódást szereszhet, nevetséges makacsság, mely hajdan a magyarok- és cseheknél szabadságuk elvesztését eredményezé, és a mely bizonyosan minket meg fog attól fosztani, ha ily hiú reményekben bízva még továbbra is fegyvertelenül maradunk. A sor ránk is fog kerülni, midőn valamely hires hó-

ditó zsákmányává leszünk; s meglehet a szomszéd hatalmak megfognak egyezni az ország felosztása felett. Való, hogy ezek ugyanazon szomszédok, kiket atyáink ismertek, a kiktől nem riadtak vissza; de nem tudjuk-e, hogy a nemzeteknél minden megváltozott? Jelenleg más erkölcsaik, szokásaik, törvényeik, más kormányrendszerük és hadakozási módjok van sőt azt is kimerem mondani, nagyobb nagy-ravágyásuk. E nagy-ravágyás növekedett azon eszközök folytán, melyekkel rendelkeznek annak kielégítésére; vajjon képesek vagyunk-e nekik ellenállani, ha nem fordítjuk hasznunkra az újabb kor találmányait, melyek oly előnyösek az ország nagyságára, biztosítására és boldogítására nézve.“

E bölcös és hazaszeretettől sugalt szavakat, fájdalom, senki sem akarta érteni Lengyelországban. Mindenki saját szenvedélyeit és érdekeit követte, egyedül Oroszországtól várván a segílyt vetélytársa megbuktatására. És mégis a veszély órája közeledett, Katalin czárnő nem sokára alapot nyújtott Szaniszló hazafiúi aggodalmainak.

II.

Katalin, férjének gyilkosa, idegen levén Oroszországban, oly trón birtokába jutott,

mely úgy látszik nem illette őt, és mégis szellemi fensőbbsege, és sajnos, hogy ki kell mondanom, gonoszságának nagysága által nemcsak saját népe, hanem Európa felett fölényt gyakorolt. „A czárnó tettetése, irá XV. Lajos, és bátorsága a végrehajtás perczében oly fejedelmnőt jeleznek, a ki nagy dolgok kigondolására és kivitelére képes.“¹⁾ A czárnó országában rövid idő alatt igen szilárd állást foglalt el. Mig a tudatlan és vakbuzgó népnek az hirdettetett, hogy III. Péter czárt az ég haragja sujtotta, mivel a vallás ellen vétett, és a haza ellenségeivel szövötkezett Katalin Bestucsef kanczellár és az öreg Mních tábornagy tanácsára a nemzeti párt élére állott. Hízelt az oroszok előitéleteinek és vakhiedelmeinek; egyesíté a nagyravágyást a büszkeséggel, tudván, hogy helyzetében a háboru és a hódítás elkerülhetlen szükséggé lön. Egy romlott nő vétkeivel egyesíté Machiavel fejedelmének ravaszságát és szilárd akarátát. Kedvencz eszméje volt, „állandóan ragaszkodni az egyszer felkarolt irányhoz, s inkább bünt követni el, mint nézeteit megváltoztatni. Csak a boldok, ugymond határozatlanok.“ Innen lát-

¹⁾ Flassan : Histoire de la diplomatie française, tome VI. p. 341.

ható, hogy méltó volt kezet foghatni II. Friggyessel.

Uralkodása kezdetén tekintélyes hadsereget talált, de a kincstár üres volt; várni kellett. Az első két év alatt figyelemmel kísérte az európai hatalmasságokat, oly magaviseletet tanusítván irányokban, saját kifejezése szerint, mint egy ügyes kaczérnő; míg a valóságban nem volt más gondolata, mint oly szövetségeseket keresni, kik birodalma hagyományos politikáját elősegíthetik.

Az alkalom kedvező volt nagyravágyásának. Rövid ideje, hogy egy hosszas és véres háboru fejeztetett be; Európa a kimerültség azon állapotában volt, midőn a közvélemény minden ügyet magára hagy, mert csak nyugalmat óhajt, Ez az alkalmas percz megválasztani barátjait, és tette vállalkozni.

Katalin sohasem közeledett komolyan Franciaországhoz, az orosz birodalom politikája éjszakon a mienknek mindig ellenlábasa volt a mi befolyásunk árán növekedett Oroszországé. Svéd-, Lengyel- és Törökország voltak szövetségeseink, oly három ország, melyeknek ez meghódítására törekedett, három védfal, melyeket lerombolni kívánt. A czárnő és tanácsosainak nagyravágyása odairányult, előre haladni nyugatfelé, ránehezedeni Németor-

szágra, míg XV. Lajos a jövő előrelátásában Oroszországot, a mennyire lehet, távol akarta tartani Európa ügyeitől. Katalin még eddig nem gondolt Poroszországra, Frigyes iránt nem volt bizalma; mi a bécsi udvart illeti, annak nem óhajtotta szövetségét. „Ausztria részéről, mondá Panin a külügyminister, vagy megcsalatumk, vagy vazallá kell lennünk, de érkezett a percz, midőn megmutathatjuk neki, hogy az orosz birodalom igen könnyen nélkülözheti.“

Azon szövetséges, ki után Katalin vágyódott, Anglia volt. Azon állandó szerencsével, mely ritkán hagyta el, s mely a nemzeti jelleg állhatosságával jár karöltve, egyedül ezen ország volt az, mely hosszas és veszélyes küzdelem után kifárasztotta ellenfeleit, és tetemes előnyöket birt nyerni azokon. Katalin szerette vala mondani, hogy nincs több nemzet Európában mint az angol és az orosz, és udvarában nem kételkedtek a felől, miszerint könnyű volna szövetséget eszközölni a két állam közt, kereskedelmi szerződést kötvén a londoni kormánylyal, melyet ez oiy hévvel óhajtott.

De e szerződést Panin drága áron akarta megkötni, kényszerítvén szövetségesét Oroszország terveit elősegíteni. Mindent eltérni

Varsóban, keleten a török birodalom romlására közreműködni, Stockholmban pénzzel megtörni a franczia befolyást, egyenetlenségeket táplálni az országban a király és a rendek közt, melyek Svédországból második Lengyelországot csinálnának, és hasonló jövővel fenyegetnék, ez volt azon szerep, melyet Panin Angliának szánt. Ez azonban több volt, mint a mire az hajlandó lett volna. Korlátlan uralván a tengernek, mióta Franciaországot Indiából és Amerikából elűzte, nem félvén többé, hogy valamely állam kereskedelmi egyedáruságát háboríthassa, Anglia keveset gondolt mindazzal, a mi a szárazföldön történt. Egyedül a Bourbonház iránti féltékenysége lett volna képes őt a versenytérre vonni; biztosítva lévén ezen oldalról önként elkülönzé magát; de épen ezáltal szabadon hagyta a tért Oroszországnak, és Panin rámutatván a kereskedelmi szerződés csábételére, teljesen biztos volt arról, hogy nem fogja kockáztatni érdekeit és szabadalmait éjszakon, hogy Lengyel- vagy Törökország jogait megmenthesse.

Mialatt Katalin uralkodása kezdetén szövetségesek után tapogatódzott, egyszersmind nem habozott Lengyelországot illetőleg Nagy Péter terveinek kiviteléhez fogni, és az első naptól fogva előkészíté azon megoldást, me-

lyet be kellett fejeznie. A pártfogás elvénél fogva, melyet már megállapítva talált, elűzte Kurlandból Károly szász herceget III. Ágost király fiát. Semmi sem mentheté meg őt, sem a rendek választása, sem a lengyel király és rendek által történt beiktatása, bár a tartomány lengyel hűbér volt, de még az sem használt a hercegnek, hogy czime az összes uralkodók által elismertetett, egy orosz tábornok meghagyta neki, hogy hagyja el az országot. Az igazság és szomszédi jog kötelezték arra a czárnét, hogy visszahelyezze Biront, a hercegség korábbi birtokosát. Katalin saját teremtményét akarta ide helyezni; elég régen volt már, hogy Oroszország védelme alá vette Kurlandot arra nézve, hogy orosz tartománnyá tegye. Ily módon mutatta be magát a czárné, követelvény számára a dictaturát a szomszéd államok felett (ez volt az orosz politika állandó eszméje) megkisértvén, mennyit bírhat meg a kifáradt Európa.

Alig hogy megfosztott egy fejedelmet trónjától, egy másik trónt akart betölteni. III. Ágost lengyel király halála után megürült az ország trónja. Hajdan alig volt királyi herceg, vagy kitünő hadvezér, a ki nem lépett föl versenyezni a fényes koronáért; Ka-

talin befolyása által elfojtá a pártszakadást ; mert Lengyelországnak az ő kezéből kell vala nyerni királyát. Annyira érezte mindenki, hogy egy idegen fejedelem sem jelentkezett, kivéven a szász választót, kit örökösödési jogczime e megtiszteltetés reményére feljogosított, s a ki Franciaország és Ausztria támogatására számított. De a czárné nem óhajtott oly fejedelmet, kit ily szövetségesek függetlenné tehettek volna, s megírta neki, „hogy igaz barátnéjaként tanácsolja, ne veszélyeztetné érdekeit és méltóságát oly ügyben, melyben sikert nem arathat.“ E tanács parancsként hangzott: a választó fejedelem visszavonult.

Katalin a lengyel főurak közül akará kiszemelni a jövő királyt, és e részben számítása megfelelt vágyainak. A lengyelek megunták a szász királyi házat, örömmel fogadván oly változást, mely minden reménynek és nagyravágyásnak hizelgett. Ha a nemesség jól felfogta volna a dolgot, azonnal és saját elhatározásából királyt választott volna, ki mint a nemzet választottja megmenthette volna a haza függetlenségét ; de szerencsétlenségére azon örökös viszályok, melyek Lengyelország vesztét okozták, feléledtek újra ilynemű csábok láttára, Katalin megvala győződve, hogy

egyedül fegyveres beavatkozása fogja a választást eldönteni.

Két párt volt a küzdőtéren: az egyik nemzeti vagy köztársasági pártnak nevezé magát, élén voltak Branicki tábornagy, Radziwil Károly herceg, vilnai palatinus, és a Potockiak. Ezek kétségkívül Lengyelország legfényesebb, legelőkelőbb és legvitézebb nemesei voltak, szabadság, honszeretet volt a jelszavuk; de e hangzatos szavak csak rosszul fedték az erőszakos szenvedélyeket és az önző önérdeteket. A régi szokások eme védelmezői előtt az anarchia volt a szabadság, szükségük volt e rendetlenségre, melyben a hűbéri szuverenitás diadalmaskodott, rendes királyság utjokban lett volna, a törvények uralma pedig egyenlő lett volna a nemességről való lemondással. Nagy képességeivel, nemes érzelmeivel és bámulandó bátorságával e párt Lengyelország legvégzetszerűbb ellenségévé, s az orosz birodalom legbiztosabb szövetségésévé lőn.

A másik párt a két Czartoryski herceg, Ponyatovszky Szaniszló anyai nagybátyjai által vezéreltetett. Ezek ildomos és ügyes férfiak voltak, nagy előszeretettel az angol intézmények iránt, kik igen jól belátták, hogy az alkotmány reformja nélkül Lengyelország

vesztének rohan. Midőn a koronát óhajták megszerezni családjuknak, egyszersmind a királyi hatalmat is megakarták szilárdítani, a közszabadságnak megadván azon biztosítókat és határokat, melyek legjobban fentartják midőn azt saját tulzásaitól megoltalmazzák Csakhogy minden terveikben Katalin segélyére számítottak a Czartoryszkiak. Azt hitték Oroszországnak érdekében van, hogy Lengyelország nyugodt és boldog legyen, ők szövetség ről álmodtak a két ország közt, mely ha nem egyenlő, legalább szabad legyen. Ilyen volt mindvégig Ponyatovszki csalódása is. Mind e reményekben csalódtak a lengyelek, szomorú tapasztalásból győződván meg arról, hogy oly ország, mely nem tud magának tiszteletet szerezni, midőn idegen segélyre számít, teljesen veszve van; de Lengyelország egy század óta alkotott helyzetében Czartoryszki terve bölcs és politikus volt, s mindezek után figyelemmel kísérve Oroszország nagyravágyását, megosztani inkább Lengyelországot, mint azt védelme alá venni, egy szláv népnek két harmadát Németországnak engedni át, valóban könnyen mondható, hogy Oroszország inkább veszített, mintsem nyert ezen osztály által.

A két párt közt Katalin választása el-

volt határozva. A Czartoryszki családból akarta ő választani a királyt, s ha egy perczig habozott is Ponyatovszki Ádám herczeg és Szaniszló gróf között, nemsokára az utóbbi részére határozta el magát, ki egykor kedvese volt. Ha lovagias és fényszerető fejedelemre vala szüksége, ki soha fel nem költetheti gyanuját, és a ki a hála s választásának szabálytalansága által irányában lekötelezve lévén, remegett az előtt, kinek koronáját köszönhette, senki sem volt oly alkalmas e szerepre, mint Ponyatovszki. Mint kellemes, szép, és ábrándos, érzékeny és jószivü, mivel és szeretetreméltó kedélyü férfit, birt ugyan egy királynál megkivántató külsővel; de a valóságban nem volt az országban tekintélye (ős atyja csak egyszerű nemes lévén) vagyon és összeköttetések, s a mi még rosszabb erély és akarat nélkül, különben is kimerülve az élvezetek folytán, engedelmességhez szoktatva azon nő által, kit egykor szeretett, több bajt okozott Lengyelországnak mint bármely gonosz ember, ki jellemmel és nagyravágyással birt volna.

E választással szemben, melyet könnyü volt előre látni, és mely Oroszország részéről valóságos hódítás volt, vajjon milyen volt Európa magatartása? Anglia félrevonult, el-

csábítva azon kereskedelmi szerződés kilátása által, melylyel szemeit kápráztatták. Törökország nem fogta fel, hogy Konstantinápoly sorsa Varsóéhoz van kötve, miután Lengyelország meghódítása kelet felé vezette az oroszokat, kik most már éjszak és nyugot felől többé nem háborgattattak; és valóban Katalin követeink előtt kérkedett is azzal, hogy több befolyása van a Divánban, mint nekünk, mi által azt akarta kifejezni, hogy megvesztegette. A mi Ausztriát illeti, úgy látszik, érdeke hozta volna magával az orosz befolyást ellen súlyozni, de Mária Terézia ismervén államainak kimerültségét, semmitől sem félt annyira, mint egy új háborútól. Kaunicz herczeg a maga részéről úgy tekinté Lengyelországot, mint a mely már egészen az oroszok körmei közt van, s ez bevégezett tény volt előtte. Láta közeledni a köztársaság feloszlását, és híven ragaszkodva az osztrák politikához, mely mindig várni tudott, azt reménylé, hogy a felosztás idejében a birodalom is egy részét fogja kapni a zsákmánynak.

Ha Franciaországot tekintjük, ez is nyugalmat akart, melyet élvezhetett is, összes hagyományaink ellenére, Ausztriával szövetségzén; de e szövetség kizárta őt Németország-

tól, megsemmisíté befolyását Olaszországban, gátat vetett terjeszkedésének Németalföld felé; s ez annyit tett, mint lemondani minden befolyásról éjszak felé. Mindazáltal Lengyelország függetlensége eléggé komoly dolog volt, hogy Franciaország meg ne feledkezzék a régi barátságról. Egészen máskép történt Európa szerencsétlenségére, mely épen úgy szenvedett XV. Lajos gyengesége, mint hajdan a nagy király nagyravágyása által. Franciaország e tekintetben kétféle politikát követett, mely gyakran ellenkezett egymással, az egyik hiú reményeket költött a lengyelekben, a másik elhagyta őket, ez Choiseul miniszter politikája volt, amaz a királyé. Napjainkban divatos dolog kérkedni azon titkos levelezéssel, melyet XV. Lajos azon magánügynökökkel folytatott, kik Lengyelországba küldettek; de mit találunk e levelezésben, mint terméketlen kívánatokat, és lemondást, mely mindenre el van készülve? Való, hogy a király jó indulattal volt régi szövetségesei iránt, mélyebben látott mint miniszterei; de mily tett követé szavait, mit eredményeztek utasításai? mit bizonyítanak ezek mást, mint egy kimerült fejedelem gyávaságát, kit előrelátása csak bünösebbé tesz, és a ki gyönyöreinek és nyugalmanak lélkisméret nél-

kül feláldozza Franciaország érdekeit és becsületét?

Choiseul miniszter véleménye szerint, politikailag beszélve, Lengyelország már nem létezik. Neki csak egy eszméje van, lemosni Franciaország 1763-ki gyalázatát, és Amerikában előkészíteni a visszatorlást Anglia számára; Choiseul másra nem gondol, mint hasznot húzni a családi szerződésből.

Megnyugtatta a szárazon Ausztriával való szövetsége által Franciaország tengerészetének emelésén dolgozik, hogy ez egykoron Spanyolországgal egyesülve megfékezhesse az angolokat. Maradjon Lengyelország úgy a mint van, ez a miniszter egyedüli óhajta, mert megvan arról győződve, hogy a négy szomszéd nagy hatalom féltékenysége mindig elegendő lesz megakadályozni Lengyelország felosztását.

»A lengyel kormány mondá utasításaiban követünknek Paulmy marquisnak, másnak nem tekinthető, mint anarchiának. De miután ezen anarchia megegyez Franciaország érdekeivel, egész politikánk kell, hogy ennek fentartására szorítkozzék, csak meg kell még akadályoznunk, hogy más hatalmasság Lengyelország kárával ne növelje birtokait«. Ez igen nagy rövidlátás volt, csak a tényleges állapothoz ragaszkodni, és az alatt szabad tért nyitni

minden cselszövényeknek, és minden veszélyeknek, melyek egy barátságos nemzet romlását sietteték, egy oly nemzetét, mely századok óta védőfala volt Európának.

Hátra van még szólnunk a porosz királyról, kit Katalin uralkodása elején Oroszország legveszélyesebb ellenségének mondott; hanem Frigyes egyike volt azon embereknek, kiket a szó nem sért meg, kik mindig oda törekeshnek, hova önérdékök vezet.

Egy hosszas háboru után, melyet csudálandó bátorsággal küzdött végig lángelméje, de a mely egészen kimeríté országát, s megtizedelé annak népességét, elhagyatva látta magát Angliától, melynek nem volt többé rá szüksége, miután megalázta Franciaországot; XV. Lajos visszautasítván minden ajánlatait oly fejedelemnek, kit megvetett, Ausztriával szövöttek, mely esküdt ellensége volt Poroszországnak: Frigyes ily módon csak az orosz udvarban találhatott támaszt. E szövetség különben is mindig sikerült a brandenburgi fejedelmeknek, s alig voltak a czárnak oly győzelmei, melyekből e család hasznot nem húzott volna. Svédország megalázása, és a német birodalomból való kiűzetése után a porosz királyra maradt Gusztáv Adolf örökségének java: a németországi protestansok

oltalmazása; és Frigyes igen jól számított, midőn abban bízott, hogy Oroszországhoz közeledvén, ha társul szegődik azon felosztató politikához, mely mindent megrongál, a mihez ér, jó majd oly idő, melyben lehetséges lesz egyesíteni országával valamely Svéd- vagy Lengyelországtól elszakasztott tartományt, főkép ama lengyel porosz tartományt, melynek már a neve is kisértés volt, s mely elválasztván Pomeraniát keleti Poroszhontól, kényszeríté Frigyest Danczig ágyúi előtt menni el, midőn országait látogatta. Az orosz szövetség őt a legszebb reményekkel kecsegteté, a haszon kézzelfogható, a szükség kényszerítő vala; Frigyes mindjárt megragadta az alkalmat; neki Katalin barátságára volt szüksége Lengyelország ügyei eszközt nyújtottak annak elnyerésére, és az Orosz- s Poroszország közti szoros szövetkezésre.

Könnyű volt arról meggyőzni Katalint, hogy e kérdésben a két birodalomnak azonos érdeke van arra, hogy egymásal egyet értsenek. Frigyes becses szövetségese lehetett a nagyravágyó fejedelemnőnek; egyrészt a mellett, hogy áruba bocsátá segélyét, nem azon ember volt, hogy őt hódítási terveiben akadályozza; másrészt egy Svéd-, Lengyel- vagy Törökországgal kiütendő háboru esetében, fe-

dezheté az orosz birodalmat Franciaország ellen, sakkban tarthatá Ausztriát, melyet oldalt fenyegethetett.

Igy igen könnyen megegyeztek, s egy fontos szerződés kötött a két állam közt 1764-ben. E szerződés árát Lengyelország volt megadandó, melynek halálos ítélete lón. A porosz király emlékiratában dicsekszik vele, s büszkén fedezi fel politikájának rugóit. Részemről alig tudok szigorúbb ítéletet Frigyes ellen, mint azon lapokat, melyeken részéről az igazság megvetését tárja ki; alig van valami szomorúbb látvány, mint e cynismus, mely annyi merészséggel tiszteletet követel az utókortól.

„A szerződés csak meghatározott időre volt kötve, nyolcz évre, s kölcsönös biztosítékokat nyújtott. Lengyelországot illetőleg, meg volt benne a kötelezettség, ellenállani minden kísérletnek, mely a királyi hatalmat örökössé tenné, megghusítani minden vállalkozást, mely arra czélozna, hogy megváltoztatván a kormány formát, szilárd monarchikus intézvényeket állapítson meg. Azonkívül kölcsönös ígéretet tétetett oltalom alá venni a dissidenseket (más vallás-

felekezetüeket) a zuralkodó egyház hatalma ellen. Végre titkos szerződés által olynemű eljárás köttetett ki, oda működni, hogy a választás egy Piastra essék, s hogy ez Ponyatovszki Szaniszló legyen, ki régi ismerőse az orosz czárnénak, s a kinek személyisége kedves előtte.

Nem sokára tizezer orosz közelgett Varsóhoz, míg másrészt Lengyelország határán, fenyegetésül, porosz csapatok voltak felállítva kik meggyőzhették arról a republikánusokat, valamint a külhatalmakatis, hogy a kiknek kedve volna Orosz- és Poroszország akaratja ellenére e választásba beavatkozni megtalálhatják, a kivel szóba álljanak. Különben jól tennék, na ezt egyszer nélt többször megfontolnák.¹⁾

Voltaire nem beszélt volna fesztelenebb módon, alig látszik valami természetesbnek Anti-Machiavel szerzőjénél, mint ezen politika, mely halálra ítél egy nemzetet, hogy szomszédai nagyravágyását kielégítse; elzárni a koronától mindenkit, ki nem Oroszország

¹⁾ Oeuvres posthumes de Frédéric, tome V. p. 20, 1788-ki kiadás.

jelöltje, s megsértve Lengyelország függetlenségét, oda dobni a keztyűt Európának, s ezen eljárás, ha nem is volt nagyszerű, legalább nem csekély merészséget tanusított; de megfosztani, egy nemzetet azon jogától, hogy eltörölje a szenvedhetlen visszaéléseket, és szükségesnek látván a trón örökössé tételében keresni nyugalmanak és szabadságának biztosítékait, a szomszédság, hű barátság, igazság és béke jogaira hivatkozni, hogy Lengyelország megakadályoztassék rendes kormány, hadsereg és financia birtokába juthatni; azt az anarchia rázkódtatásainak zsákmányul vetni, s ellenállása daczára, oly törvények által folytatni meg, melyek halálát okozzák, ez egyike azon vétkeknek, melyeket a történelem jogában áll megbélyegezni, de a melyek iránt még ekkoráig igen engedékeny volt.

Saint-Priest művét olvasva, azt hinnők, hogy e perfidia egyedül Frigyesből származik, az nem igaz, Frigyes csak csatlakozott Oroszország állandó politikájához. Sacken gróf egy jelentése, melyet Hermann közzé tesz tanusítja, hogy Katalin Paninnel együtt alapíták meg azon elveket, melyeket Poroszország szövetségében követni szándékoztak, ez Nagy Péter eszméje és hagyománya. Íme azon különös okmány, 1765-ik ap-

ril 19-ről Pétervárról van keltezve, s így hangzik :

»Elhatározottatott jó egyetértésben lenni a porosz királylyal, a ki eltudta hitetni Oroszországgal, hogy nincs mit tőle félnie, s hogy a két hatalom egyesülve az első szerepet játszhatná Európában, a nélkül, hogy ez Oroszországnak sokba kerülne. Megegyeztek abban, hogy nem keresik Ausztria barátságát a Poroszországgal való szakítás árán; hogy mind Lengyel- mind Svédországnak elegendő hatalmat fognak hagyni, akár hogy Oroszország a Porta ellen felhasználhassa, akár hogy az éjszaki hatalmak közti egyensúlyban nyomaték-
kal birjanak, de nem fogják megengedni, hogy új erőre szert tehessenek; hogy megtartván mindig az elhatározó beleszólást belügyeikbe, azonnal mindent zavarba hoznak, mihelyt ezek le-
akarnák rázni a jármot, melyet rá-
jok erőszakoltak vala.

Elhatározottatott előmozdítani az ország mivelődését és kereskedelmét, növelni a pénzforgalmat, felszabadítani a birodalmat az Angliától való függéstől, s pedig annál inkább, mivel a két ország érdeke szoros szövetséget igényelt; mindig kész hadsereget tartani részint a szövetségesek védelmére, részint tisz-

teletet gerjeszteni; követni a tengerészetet illetőleg Nagy Péter czár terveit; kerülni a háborút Törökországgal, e colosust tétlenség- és puhaságban tartani, hogy saját terhe alatt roskadjon össze, mert a tétlenség jobban gyengíti és aláássa azt, mint a legvéresebb háboru; de a mellett tiszteletet gerjesztő védelmi állásba helyezkedni, hogy a támadást azonnal meglehessen kezdeni, midőn ideje elérkezend.¹⁾

Midőn megjött a választás napja, nagy izgatottság volt a lengyel nemesség közt, Ponyatovszki jogigényeit a koronára nem akarták e büszke nemesek elismerni. De hasztalan volt minden törekvés Katalint e választásról lebeszélni, melyben, mint nő és czárné egyaránt diadalmaskodott, és midőn előadták neki, hogy Ponyatovszki nagy atyja Lubomirszki herczeg, egyik kisebb jószágán gazdatiszt vala: »És ha ő maga lett volna az, felelé büszkén, akarom, hogy király legyen s az is fog lenni.«

Egyébiránt Katalin megtevé előkészületeit, hogy akarata tiszteletben tartassék. Egy hadtest közeledett Varsóhoz. Annyi igaz, hogy

¹⁾ Hermann V. k. 572. l.

a pacta conventák egy szakasza törvénytelennek és semmisnek nyilvánított minden királyválasztást, míg idegen hadsereg tartózkodik a köztársaság területén; de nem kevésbé tiltva volt hazai hadakkal erőszakolni ki a választást, és pedig ezt tevő Branicki tábornagy egészen személyes érdekből. E szerencsétlen országban csak kezdeményezni vagy ürügyet szolgáltatni kelle a haza törvényeinek megsértésére. És ekkor történt, szomorú emléke a multnak, hogy idegen hatalomtól kérték a vészhozó segílyt. Szolgaság, szolgaságért mondá Ádám herczeg, legalább az oroszokétól kevésbé kell félni, mint a tábornagytól. Negyvenezer orosz megjelent Lengyelország függetlenségének védelmére, — Róma is mindig a szabadság nevében ejté szolgaságba a nemzeteket — és midőn panaszkodtak a követ előtt, Repnin gúnnyal felelé, »hogy oly nagy és szabad nemzet, mint a lengyel, csak nem hiheti, hogy egy maroknyi orosz valamiben jogait megsérthetné; »különbén» elvetvén álarczát, valóságos proconsul hangján felelé azoknak, kik tőle számon kérték, hogy mily joggal érdeklődik annyira az orosz czárné a lengyel ügyek iránt: »korábban kellett volna azt kérdeznetek, mondá büszkén, most már igen késő.“

Azon zavar és erőszakoskodások között, melyeket ezen kénytelen választás okozott, igazságosaknak kell lennünk a Czartoryszkiak iránt, kik hasznukra akarták fordítani az alkalmat, nem annyira saját érdekükben, mintsem hogy az alkotmányt módosíthassák, mely az ország vesztét okozhatá. Az összehívási, választási és koronázási három országgyűlés, mely 1764-ben tartatott, *confederatio* neve alatt volt összehíva, a végre, hogy a *liberum veto* megsemmisíttessék, s a szavazatok többsége elégséges legyen meghozni azon határozatokat, melyek megmenthették volna a köztársaságot. A korona tábornagyainak absolut hatalma, kik a főhadparancsnokok, kincstárnokok és főbírák teendőit egyesíték kezökben, s ellenőrzés nélkül rendelkeztek a nép véréről és vagyonáról, állandó bizottmányok által helyettesített; a törvénykezés elválasztatott a végrehajtó hatalomtól, a hadsereg zsoldja legalább is kilátásba helyeztetett, végre határozatba ment, hogy jövőre az országgyűléseken a kincstár, igazságkiszolgáltatás és hadsereg ügyeiben a többség hozzájárulása elegendő a határozathozatalra. Ez mint visszatérés a rendes útra, mind a királyi hatalomnak, mind a törvények uralmának biztosítása volt.

Ezen újítások, melyeket gondosan kelle

rejtegetni, nehogy Oroszországot nyugtalanítsák, elkerülték Repnin figyelmét, de Frigyes nyugtalan tekintete nem volt megcsalható, ő nem akart békés forradalmat, mely Lengyelországnak lehetővé tevén a megélhetést, terveiben akadályozhatta volna, és a sajtó szerü nemzetközi jog erejénél fogva, melyet Oroszországgal egyetértőleg hirdetett, feljelenté Katalinnak ezen újításokat, melyeket az új király despotikus czélzatainak nevezett el.

»A Czartoryszkiak, a király nagybátyjai, rábírták a confoederatiót egészen eltörölni a liberum vetót, mi által a köztársasági tanácskozmányokra döntő befolyást nyertek volna. A porosz király attól félt, hogy Lengyelországban, ezen az ő államaival szomszédos köztársaság alkotmányának ily tetemes módosítása folytán e mozgalmaknak komoly követkevése lesz; s azért tudósítá azokról a pétervári udvart, mely elfogadta nézeteit. Mindazáltal helybenhagyták a confoederatió alakját a legközelebbi országgyűlésig.¹⁾

Azonban az 1766-ki országgyűlésen nem intéztek homloktámadást ez üdvös reformok ellen; ennél jobb eszköz választatott Lengyelország nyugalmanak felzavarására. E katólikus országban voltak dissidensek is, azaz

¹⁾ Oeuvres posthumes, tome V. p. 22.

protestansok, és görög nem egyesült hitűek. A XVI-ik században, midőn a vallási üldözés vérrel áztatá a többi Európát, Lengyelország, nemes példát adva, menhelyet adott a fenyegetett lelkiismereti szabadságnak. És épen Anjou herczeg, a Bertalan-éj egyik intézője, ugyanazon 1572-ik évben erősité meg itt a protestansok jogait. De lassankint a jézuiták befolyása, kik a közoktatást kezelték, elfeledteté az országgal azon üdvös elveket. A mint az előkelő családok visszatértek az egyház kebelébe, s e felekezetűek száma megfogyott, rájöttek a gondolatra eltiltani a dissidenseknek a szabad vallásbeli gyakorlatot, ámbár a zsidó vallás eltüretett, s meghagyván nekik a birtokjogot, és a katonai tisztségekre való igényeket, a polgári hivatalokból kizárattak, és az országgyűléseken gyakorolt szavazati jogoktól fosztattak meg.

Néhányan e dissidensek közül az olivai béke szerződés értelmében, mely 1660-ban Svéd- és Lengyelország közt kötötte, visszakövetelték régi jogaikat. Katalin tisztán politikai indokokból figyelemmel lévén a görög keleti vallásuak érdekei iránt, oly szerződés kezesül toltta fel magát, melyben Oroszországnak része nem vala, és Panin megígéré a dissidenseknek, hogy a hadsereg nem fogja addig elhagy-

ni az országot, míg nekik igazság nem fog szolgáltatni. Anglia, Porosz- és Svédország hozzájárultak e kívánatokhoz, és a czárné kijelenté Ponyatovszkinak, miszerint akarata, hogy a nem-katholikusok polgári jogai elismertessenek.

Az országgyűléstől ildomos lett volna teljesíteni egy magában véve igazságos kívánatot, mely felhatalmazá Katalint azon védelemre, melynek a király magát alávetette, de a lengyelek felizgatva a papság által, a helyett, hogy a józan ész s a közvélemény tanácsát követték volna, visszatértek a tizenharmadik század álláspontjára. Ekkor oly szomorú látvány merült föl, mely épen nem ritka pártokra szakgatott országokban. Azalatt, míg a külföldi despotismus, nagyravágyás- és politikából, a vallásszabadság visszaállítását követeli Lengyelországban, a magát hazafiasnak állító vakbuzgóság bizalmatlanságot és kizáratást hirdetett. Ez oly keresztres hadjárat volt, melyben a püspökök rávették a királyt kinyilatkoztatni a köztársaság színe előtt, vajjon a vallás pártján vagy ellene van-e; s így kényszerítették őt ellenkezésbe jönni önmagával, megfosztván azon egyetlen támasztól, mely addig fenntartotta.

Ugyanazon időben az elvakult ellenzék Orosz- és Poroszország kezére játszott, lerombolván mindazon, amit a Czartoryszkák

eszélyessége alkotott. Repnin nem szünt meg az ellenállásra ösztönözni a király nézetei ellen, kinyilatkoztatván a senatorok és követek előtt, hogy Oroszországnak nincs más czélja, mint őket biztosítani a despotismus ellen, s megvédeni régi kiváltságaikat s a nemzet ősi szabadságát. A szenvedély hitt e csalárd szavaknak; a liberum veto s a határozati egyértelműség a legkitünőbb követek szavazata mellett visszaállítottak; Lengyelország saját fiai által halálra lőn ítélve.

Ily módon a hazafiak oktalán eljárásuk által a vallási kérdésben ellenkeztek Katalinnal, megsérték őt, midőn az igazság a czárnő részén volt, s megegyeztek az ellenséggel hibás alkotmányuk visszaállításában, mely az anarchia folytán őket szolgaságra vezette.

Szaniszló király nem csalódott e részben. Azon perczben, midőn az állam javára magaviseletének méltósága által iparkodott jóvátenni azt, a mi törvénytelen vala a választásában, keserű tapasztalás rántotta ki csalódásából, megmutatván neki hamis helyzetét s annak veszélyeit. »A vallás csak ürügy,« mondá az angol követnek. A czárnő, valamint a porosz király már megbánták, hogy oly embert helyeztek a trónra, ki hazája ja-

vát akarja; s egyetértének annak lerombolására, a mit alkottak. A czárné mindannak ellenszegül, a mi jó kormányt állapíthatna meg. Azután felemlítvén az 1764-ki böles-törvények eltöröltetését, fájdalomtelt szívvvel, könyezve mondá: „Ez a halálos csapás a köztársaságra nézve, semmi becse többé a koronának s az életnek előttem.“¹⁾

Szaniszló helyesen ítelt, azon kéz, mely felemelte, őt szétzúzni készült. A Czartoryszkiak felhasználhattak a szász királyi ház megbuktatására és a köztársasági párt legyőzésére; a régi ellenséget felkeresék még a számkivetésben is, hogy ellenzéket keltsenek a király ellen, ki azon percztől veszélyessé kezdett válni, midőn népének a rend és béke áldásait megakarta szerezni. És miután minden ezen nemesek közt több volt a gyűlölség és a személyes féltékenység, mint a hazaszeretet, és a kormányról való helyes fogalom, Radzwill és barátjai Répnin utasításai nyomán indultak, a nélkül, hogy Lengyelország sorsáról nyugtalankodtak, és egy ujabbi üldöztetéssel gondoltak volna. Ez volt szokásos játéka Oroszországnak, mindig hasonló a római politikához. E határtalan nagyravágyásnak, mely megve-

¹⁾ Angol sürgöny, idézve Raumernél II. K. 68. l.

téssel van az emberek iránt, nincsenek sem barátjai, sem ellenségei, hanem csak eszközei.

III.

Május 5-én 1855.

Az 1766-ki országgyűlés romba dönté a Czartoryszkiak hazafiui reményeit, s kitünteté a királynak semmiségét; ez volt a percz, melyet az orosz követ választott, hogy őt nagyravágyás- és hálátlanságról vádolja, s a köztársasági pártnak, valamint a dissidenseknek is a czárné oltalmát ajánlhassa, a végre, ugymond, hogy Lengyelország felszabaduljon az elnyomás alól, s meneküljön a despotismustól, mely fenyegeti. Repnin célja volt confoederatiót alkotni a király ellen, s kéz alatt terjesztette a hírt, miszerint titkos rendeletei vannak, hogy elősegítse a vállalatot, s megtörje Ponyatovszki hatalmát. A köztársasági párt féltékenysége oly nagy volt, hogy mohón fogadta ez álnok nyilatkozatot, és rövid idő alatt Lengyelország minden részről fegyverben állt, a veszélyezett szabadság védelmére. Így alakult 1767-ben a confoederatio Radomban, melyhez azután a többiek csatlakoztak. Repnin, ki valódi feje lőn a forradalomnak, e szövetség

tábornagyává Radziwill herceget kiáltotta ki, kit négy év előtt a hazából száműzetett; ugyanezen időben egy előre készített okmányt terjesztett a republikánusok elé, mely Katalin adandó segélyének díját tartalmazta. Ezen okmány kimondá a dissidensek polgári egyenlőségét a katolikusokkal, és a czárné pártfogása alá helyezte az új alkotmányt, melynek ügyesen szervezett intézkedései csak növelhették azon anarchiát, mely halálra sebzé Lengyelországot. E kívánatra kinyíltak a szövetségesek szemei, a többség megtagadta az okmány aláírását, mely hitét és hazafiasságát sértette meg; de a követ nem hagyta magát rászedetni; a gyűlésterem katonákkal vétetett körül, ágyuk szegeztek minden kijárási út elé, s ily módon Katalin egész alázattal felkérte, hogy biztosítsa Lengyelország függetlenségét.

Repin ez által urává lévén ezen anarchikus mozgalomnak, mely felfüggesztett minden alkotmányos hatalmat, s az államot interdiktum alá vetette, tudtul adta a királynak, hogy el kell ismernie a czárné által pártfogolt confederatiót. Szaniszló azt felelé, hogy a lengyel törvények értelmében oly szövetkezések, melyek a király tudta nélkül alakítottak, nyílt lázadás, melyet jóvá nem hagyhat.

„Ime, ugymond az orosz követ, százezer nemes ember aláírása, kik Felsőged ellen támadnak, ha elveti ajánlatomat.“ Ponyatovszki panaszkodott, fenyegetődzván, hogy leteszi a tövis koronát; melyet fejére tettek; de a fenyegetések és hizelgések mégis győztek gyenge jellemén, nemsokára elismerte a confoederatiót, megköszönvén Katalinnak oltalmát, s a követnek loyális eljárását.

A mi Radziwillt és barátjait arra bírta, hogy elfogadják Oroszország szolgálatát, gyűlölség volt a király ellen, s a remény őt trónjától megfoszthatni; de Ponyatovski bukása nem volt a czárné számítása szerinti dolog. Egy megvetett király becses eszköz volt kezében, mely által Lengyelországot partokra szakgatni és annak vesztét előidézni lehetővé vált. És azért, midőn a szövetségesek azt kívánták Repnintől, hogy a királyi széket ürültnék nyilvánítsa, s t a r o s t i a k a t és rendjeleket ajánlott nekik, de megtagadta, valamit Szaniszló ellen cselekedni. „Urnője parancsa meghagyja neki jó lábon állani a királylyal.« E válasz villámcsapásként hatott, a köztársasági párt észrevevé, bár későn, hogy nem egyéb, mint puszta játszera Katalin kezében.

A confoedratió határozatainak megerősítésére országgyűlés volt szükséges, mely tör-

vényes erőre emelje ideiglenes intézkedéseit. A mint a hazafiak magára hagyták a követet, ki rászedte őket, nem volt könnyű dolog találni oly képviselőket, kik elvolnának határozva a dissidensek jogait megerősíteni és a czárné oltalmát szorgalmazni. Repnin egy kiáltványt tett közzé, azon kiszámítással, hogy minden félelmet eloszlasson: „Ő császári felségének szíve, mondá abban, csak az emberi nem boldogítására törekszik; Ő semmikép nem mond le azon határozatáról, hogy a köztársaság javát előmozdítsa, és oltalma alá vegye szabadságának fenntartását.“ A követ e szép szavakhoz oly érvet is csatolt, melyre ép oly hajlandó volt azonnal, mint uralkodónéja erényeinek és önzéstelenségének magasztalására; tizenkétezerből álló orosz had Varsóba hozatván, körülzárta az országgyűlést, mely az 1767-ki október hóban nyílt meg.

A gyűlés azonban már az első napon egy előre nem látott akadályba ütközött: XIII. Kelemen pápának levele érkezett, melyben kárhoztatta a radomi szövetség határozatait, megparancsolván a püspököknek ellenmondani a dissidensek politikai jogegyenlőségének, azt a vallás megtámadásának tekintve, s meghagyá nekik, hogy szükség esetén megrováshoz, fenyegetésekhez, sőt egyházi bünte-

tésekhez is folyamodhatnak. Soltyk krakói, és Zaluski kievi püspök hévvel védelmezték ez álláspontot, melyet a vallás ügyének tartottak; a krakói palatinus és fia erélyesen utasították vissza az idegen uralmat, mely Lengyelországra nehezedett; Repnin még ezen éjjel elfogató a négy szónokot, Oroszországba küldvén őket, hol egész az 1779-ik év végéig maradtak. Az ő bűnök volt, a követ nyilatkozata szerint, hogy magokviselete által tiszteletlenséget tanúsítottak Ő császári felségének méltósága iránt, midőn annak önzetlen és a köztársaság javára célzó szándékainak tisztaságát támadták meg. Más szavakkal, a despotismus nem akarta a vitát e tárgyban. Azután azon szemtelenséggel, mely kormányzati elve ama romlott politikának, mely az embert semmibe sem veszi, Repnin nem tartózkodott hozzáadni, „miszerint a confoederatio megnyugodhatik Ő felségében mind Lengyelország szabadságának és törvényeinek ép és sértetlen fenntartására, mind azon visszaélések orvoslására nézve, melyek az alaptörvények ellenére a kormányformába becsúsztak. Ő felsége csak a királyság boldogságát óhajtja, és nem szűnik meg alkalmazni hadi erejét e cél elérésére, minden egyéb jutalom nélkül, mint a melyet a lengyel nemzet biztonsága, jóléte

és szabadsága nyújt.* Lehetetlen lett volna épen a szabadság szent nevében több megvétéssel gúnyolni egy nemzet jogait.

Ugyanazon időben, hogy kikerülje azon ellenállást, melyet a hitők és függetlenségök iránt féltékeny férfiak részéről könnyű vala előrelátni, Repnin, e buzgó védője a liberum veto-nak, ki csak az egyhangulag hozott határozatot ismerte el törvényesnek Lengyelországban, kényszeríté az országgyűlést egy tizennégy tagból álló bizottságot választani, mely egyszerű szótöbbséggel határozzon a dissidensek jogai, az új alkotmány és Katalin által adandó garancia felett. Nyolcz szavazat, a követ által sugalmaztatva, a népjog és a hazai törvények mellőzésével határozott a köztársaság sorsa felett, s azt ellenségei kezébe szolgáltatta. Lengyelország most már egészen orosz tartománynyá lőn, s a valódi király nem Szaniszló, hanem Repnin volt.

»A mostani krízis, irá Essen, szerfelett komoly. Ezen országgyűlés örökké nevezetes marad, és pedig nemcsak Lengyelország történetében, ez megérdemli egész Európa figyelmét, Lengyelország jobban lesz alávetve az orosz birodalomnak, mint valaha, és ez utóbbi azon garancia által, melyre felkérített, s azon kiváltságok következtében, melyeket a dissi-

densek nyertek, az ország minden ügyei felett rendelkezhetik.

A lengyel nemzet ezen része az orosz államot fogja képezni Lengyelországban s a czárnő terveit és célzatait fogja elősegíteni, ki Németországban is növelni iparkodik befolyását; s azért a mi Lengyelországban történik, az egy távolabbi cél elérésére szánt előkészületnek látszik előttem.«

És a szász követ sajátyszerű előrelátással tévé utána: „Oroszország azon mértékben fog nekünk hizelegni, a mint tervei sikerülnek. Épen oly államra van szüksége a német birodalomban, mint Szászország, mely eléggé hatalmas magában is, de még inkább szövetségesei és összeköttetései által, hogy hasznára lehessen Oroszországnak a nélkül, hogy eléggé erős volna terveit megghiúsítani.“

Mindazáltal Repnin túlságosan bizott áldozatainak türelmében. Ezen a püspökök és képviselők irányában egy idegen által gyakorolt erőszakoskodás, a befolyás, oly ember részéről, ki végre is a népjog értelmében csak a köztársaság vendége vala, — mind e sérelmek felkölték Lengyelország méltó haragját, melylyel oly kegyetlenül éreztette a szolgaság terhét és gyalázatát. Ily feszült viszonyok közt számítani lehetett arra, hogy a

megalázott nemzet fellázad a zsarnokság ellen. A lengyelek hibája, de egyszersmind dicsősége is, hogy midőn a meggyalázást kelle megbozsolni, soha sem vették számba a veszély nagyságát, és így maga a vitézség okozta vesztöket. Február 29-én néhány nemes gyülekezett össze a bari erősségben, Podoliában, húsz mértföldnyire a Dniestertől, mely Lengyelországot elválasztá a török birodalomtól, s az itt újonnan alkotott *confoederatio* adott jelt a felkelésre. Keresztes hadjárat volt ez a vallás és szabadság nevében, melyben azonban a vallás az első helyet foglalta el. A szövetségesek keresztet viseltek a bal oldalon, jelszavuk volt: *győzni vagy halni!* Zászlaikon a szüzanya és fiának képe volt. Csak katolikusokat fogadtak be a szövetségbe, s mindenki lekötölezé magát védeni a római katolikus vallást életre, halálra. E liga épen Voltaire századában alakult; s azért Frigyes határtalan megvetéssel volt a püspökök iránt, kik felhasználják a vakbuzgóságot, hogy a buta népet főpapjai védelmére lelkesítsék; a népről azt tartá, hogy e buta tömeg arra van alkotva csak, hogy azok által vezéreltessék, kik elég fáradságot vesznek magoknak azt megcsalhatni. De ezen általános

lelkessedésben valami nagyszerű volt, és ha a papság hibázott, hogy megtagadta a keresztényi türelmet, nem kell arról megfélekezünk, hogy az önfeláldozásban is jó példával járt elő, s azt hívé, hogy a vallással együtt a hazát is védelmezi.

A szövetségesek kiáltványa, erélyes irányával, előszámítá fájdalmas ékesszólással Lengyelország minden sérelmeit és szenvedéseit.

»Nem volt elég, hogy az orosz kormány a dissidenseket bevitte az országgyűlésbe, s ez által a katolikus hitnek oly tetemes kárt okozott, mely annak romlását okozhatja; nem volt elég, hogy III. Ágost halála óta a nemzet gyalázatára minden gyűléseink az orosz hadak őrizete alatt tartattak . . . Nem volt elég, hogy államtanácsosok, két püspök, egy tábornok és fia elfogatván fogságba hurczoltattak. Nem volt elég, hogy a varsói szerződés megkötésénél Repnin herczeg uralkodónéját minden keleti országok, és Kurland görög hitű lakói császárnéjának mondá. Nem volt elég, hogy a czárné garantiáját érvényesíték, oly garantiát, melyre semmi szükségünk nincs, miután békében élünk, senkit meg nem sértettünk, semmiféle szerződést meg nem szegtünk. Nem volt elég,

hogy az oroszok több éven át pusztították hazánkat, feldulván lakjainkat és egyházainkat. Most azt nyilatkoztatja ki a czárné, hogy a garancia fenntartása végett hadait Lengyelországban fogja hagyni, mi biztos jele, hogy a béke helyreállításának ürügye alatt, nem gondol vele, ha hazánk veszendőbe megy, a vallás eltöröltetik, ha a lakók kiirtatnak s javaik elpusztulnak; midőn hazánkkal úgy bánik, mint fegyverrel meghódított országgal bánni szoktak.

Ezek azon indokok, melyek miatt e confoederatiót alakítottuk. Mi viszaköveteljük szabad király-választási jogunkat Oroszország fegyveres beavatkozása nélkül.«

E fegyveres felkelés, melyet az elnyomás gyűlölete s vallásos buzgalom sugalmazott, sietteté Lengyelország vesztét, miután az anarchiához polgári- és külháboru járult. A szövetségesek az oroszok, a király és dissidendek ellen támadtak: ez egyszerre sok ellenség volt oly liga ellenében, melyben a segédeszközök hiánya mellett sem fegyelem, sem egység nem volt. Fellázadni a külföldiek ellen annyi volt, mint Katalinnak zavart okozni, őt kényszeríteni szint vallani, s a szomszéd hatalmak beavatkozását segélyül hívni, de a királyt fenyegetni, annyi volt, mint a czárné malmára hajtani a

vizet. Az orosz hadak Szaniszló segélyére mint a lengyel alkotmány védői léptek fel a csatamezőn, nem hogy ellenség ellen harcoljanak, mert a szövetségeseket annak elismerni nem akarták, hanem lázadó rablók ellen, kiket az emberiség jóléte és biztonsága iránti tekintetből kell kiirtani.¹⁾ A király a Czartoryszkiak tanácsára, bölcsőbb lévén, mint a szövetségesek, fenn akarta tartani semlegességét hogy alattvalói vérét megkimélje; de Repnin dühbe jövén ezen ildomos szándék miatt, mely politikájával ellenkezett, azonnal lefoglalta a két herceg javait, azzal fenyegetvén őket, hogy Szibériába küldi. Ez elegendő volt megtörni Szaniszló szívét és akaratát. Katalin rendeletére s a senatus helybenhagyásával egyesíté hadait az orosz hadsereggel, hogy összezúzza a lengyeleket. Ez igen drága ára volt árnyék-királyságának; s ezért irá annyi megaláztatás láttára a svéd korona-örökös, ki nemsokára III. Guštáv neve alatt felszabadítá hazáját Katalin nyomasztó pártfogása alól: »Ha választanom kellett volna a krakói püspökség²⁾ és Lengyelország kormánya közt, in-

¹⁾ Katalin nyilatkozványa 1768 május 24-ről.

²⁾ Tudjuk, hogy a püspök orosz fogoly volt.

kább óhajtanék lenni Lithvániában lánczra vert fogoly, mintsem oly király legyek, ki kezét csókol az idegennek, s azon kevés tekintélylyel, mely még megmaradt, Repnin herczeg szemtelenségét és igazságtalan eljárását támogassam.

És mintha mind e nyomor nem volna elegendő, a vakbuzgóság még növelte azt, saját vétkeivel s önalkotta bajokkal. Azalatt, míg a püspökök arra ösztönzék a katholikuskokat, hogy kiváltságaikat fegyverrel védelmezzék, a pópák más oldalról szinte izgatták görög vallásu hiveiket, hogy ne kiméeljék ellenfeleiket. Ukroniában, hol a dissidensek túlsúlyban voltak, kegyetlen lázongások és öldöklések történtek, a pórok még a nőket és gyermekeket is megölték, míg a papokat nemeseket és zsidókat, kik a katolikusok pártján voltak, fára aggatták, kutyák közt, gyalázat jeléül. Ha a lázítók vallásháborút óhajtottak, meg volt az minden borzalmaival.

A szövetségesek részén volt a bátorság, önfeláldozás és a szám. A nép, lelkesítve a papság által, melyet különben is ingerelt az oroszok jelenléte, a nemzeti ügyhez csatlakozott; de az anarchia szelleme, mely valódi fekélye Lengyelországnak, nem engedte meg, hogy egyetértés legyen. Az első szövetségesek

Bar mellett, mely védtelen és félreeső városka, megveretvén, kénytelenek voltak török területre menekülni, és a szultán segélyéért folyamodni.

A törököket hívni be az országba, hogy az oroszok ellen megvédjék a hazát, ez a Krasinszky püspök mély ítéletü megjegyzése szerint annyi volt, mint felgyújtani a házat, hogy a patkányoktól megszabadítsuk. De most minden eszköz jónak látszott az ellenség elűzésére, ki a hazát volt tönkre teendő.

A bari szövetségesek veresége meg nem akadályozta a további háborút, mely ily módon egész 1778-ig tartott; mert a terület valamely pontján minduntalan újabb és újabb szövetség keletkezett. Ez a darázsraj, mondá Frigyes, egy helyen szétűzve, másutt ismét megjelent; mi azonban csak a hazafiság és vitézség hasztalan vesztegetése vala. Az egyenetlenség mindig megakadályozá, hogy a forradalomnak feje és hadserege legyen. Mindezen felkelések hasonlítának azon kalandos beütésekhez, minőket a középkori bárók tettek szomszédaik területére. A vallás megbosszulásának, és a haza megmentésének ürügye alatt elpusztíták a dissidensek és királypártiak jószágait; az oroszok, az ő részökről, mindenütt szövetségeseket láttak, hol

rabolni való volt, s készakarva meghosszabbíták a rendetlenséget, melyben nekik minden zsákmányul szolgált. Annyira mentek, hogy még a lengyel foglyokat is eladták. A vevő Frigyes volt, ki nem vette lelkére, ha ily módon szaporíthatja hadseregét. Essen hű rajzát adja Lengyelországnak mind e nyomorúság között, borzasztó látvány; mindenféle anarchia, rablás, gyujtogatás és rombolás, s mint a háború következményei, ama két iszonyú csapás, mely rendesen kísérni szokta: az éhség és ragály.

„A zavar, irá, a ragadozás, rablás, öldöklés, mindenütt folyamatban van; nemsokára Lengyelország oly pusztá lesz mint Persia. Nagy-Lengyelország már félig sivatag; az erősebb kirabolja a gyengébbet, legyen az polgár, pór vagy nemes, és megszökik zsákmányával Sziléziába vagy Poroszországba, mi által a porosz király egyszerre tekintélyes összegeket és sok népet nyer. A herceg-követ eléggé közömbösen tekinti e kivándorlást.

Az oroszok, mondja egy másik levelében, visszahuzódván Volhyniából, szabad tért engednek a nemességnek a szövetkezésre, hogy lefoglalhassa a köztársaság minden jövedelmeit, jóbarát- s ellenségre, katolikus- vagy dissidensre, pap- vagy világira egyaránt

sarczot vethessen. Azt gondolom, harmincz pártnál is több van, melyek ide s tova kóborolnak, mesterségök lévén mindenkit kifosztani. Ehhez járul a nemzet azon mély bizalmatlansága, hogy kevés testvér bízik egymásban. s mindenkinek saját nézetei érdekei, valamint saját cselszövényei vannak. Csak saját ügyeiben boldoguljon, s szenvedélyét kiélégíthesse, keveset gondol arra, mivé lesz a köztársaság. Mialatt az egyik testvér villámló kiáltványokat tesz közé az oroszok ellen, és a confoederatióba lép: a másik szerződést köt az oroszokkal, hogy megtöltse magtáraikat gabonával és élelmi szerekkel. Ha párhuzamba tesszük e nemzet magaviseletét azzal, melyet a corsikaiak tanusítanak, kiknek egész területe alig ér fel egy lengyel megyével, valóban nemjövünk kísértetbe nagyra becsülni a lengyeleket¹⁾).

E szomorú helyzetben a lengyelek segélyül hitták Európát, de senki sem hallgatott rájuk. Frigyes kegyetlen gúnynyal válaszolá, miszerint erősen megvan győződve, hogy Lengyelország vallása és szabadsága nem lehetne jobban biztosítva, mint az az utóbbi országgyűlés által történt; minek következtében nem is tekintheti másként, mint a köz-béke háborítóinak azokat, a kik a val-

¹⁾ Hermann 577. l.

lás és szabadság fenntartásának ürügye alatt végtelen bajokat idéznek fel hazájokra, különösen, tevé utána szokott cynismussal, midőn semmi kilátásuk arra, hogy az idegen hatalmak által támogatassanak. Anglia visszavonult a szárazföldről, Ausztria békét akart, a mi Franciaországot illeti, ez óhajtá ugyan megtörni az orosz befolyást Lengyelországban, de visszariadt oly szárazföldi háborútól, mely régi vetélytársával tengeri háboruba keverte volna. E félelem alapos volt. Katalin és Frigyes kiszákmányolták az angolok féltékenységét, nem mulasztván el az iránt vádat emelni Londonban, mit Franciaország kifáradhatlan nagy-ravágyásának neveztek; de más oldalról, el kell ismernük, e félelem egy nyílt föllépést is megakadályozott, mely kétségkívül Ausztria részéről megtörtént volna, s így a mi alkudozásaink a cselszövény jellegével birtak. Choiseul a nyílt beavatkozás helyett Törökországot tolta előre.

Azon időben Konstantinápolyban oly emberünk volt, ki a mult században a francia diplomatia díszére vált, s a kit csak jobban kellene a világnak ismerni, hogy Franciaország legügyesebb és legjelesebb ügynökeinek sorában helyet foglalhasson; s ez

Vergennes volt. Choiseul egy pár szóval oly jól rajzolta őt, melyek tökéletes fogalmat adnak eszélyességéről és tehetségei felől: „Vergennes, mondá, mindig talál okot az ellen, a mi neki ajánltatatik, de soha nehézséget a kivitelben, és ha mi tőle a nagyvezér fejét kívánnók, azt írná, hogy az igen veszélyes dolog, de azért megküldené.“

Mindamellett, a mit Choiseul kívánt, nem kevésbé kényes dolog volt. Hasztalan ismételteté Vergennes Konstantinápolyban, hogy Lengyelország bukása a török birodalom veszét okozhatja, a Diván, melyben Katalinnak több érdekelt barátja ült, ellenkezéssel hallgatott a francia követ szavaira. Ponyatovszki választása belügy volt, s a dissidensek jogait illetőleg a törökök természetesen találták, hogy mindenki Istenét tetszése szerint imádhassa. A szövetségesek kérelmei és ajánlatai, a kik egy püspök közbenjárása által segílyt szorgalmaztak a szultántól, jobb sikerre nem vezettek, midőn egyszerre a birodalom területének egy kozák csapat által történt megsértése és Balta városának felgyujtása egyikét idézték elő ezen erőszakos népmozgalmaknak, melyeknek a despotismus soha nem bír ellentállani. Engedni kellett a janicsárok és a nép zajos kívánatainak. A

Porta, mely még nem birt saját gyengeségének érzetével, s melynek büszkesége még nem szállott alább, a hét toronyba záratta Oroszország követét; a törökök a népjog ilynemű megsértése által izentek rendesen háborút ellenségeiknek. A mi Vergennt illeti, kinek küldetése a konstantinápolyi lázongás segélyével oly jól sikerült, ő hasznára fordítá a szerencsés véletlent, s visszahozta a kincstárba azon három milliót, mely rá volt bízva, hogy Oroszország befolyását ellensúlyozza.

A mint a háború megizentetett, a török birodalom kifejté segélyforrásait, melyek egy perczre elvakíták a világot. Néhány hónap alatt a birodalom végső határaitól ötszáz-ezer ember volt egybegyűjtve, és a proféta zászlója a Borysthenes partjain kitűzetett. E támadás meglepte Katalint. Egy Törökország ellen folytatandó háború beleillett ugyan hódító politikájának keretébe, de előbb Lengyelországgal óhajtott végezni, nem akarván két ellenséggel küzdeni egyszerre. Egyébiránt bátran elfogadta a harczot. Biztosítva lévén Poroszország és Anglia részéről, mely utóbbi Svédországról kezeskedett, minden hadi erejét kelet felé irányozta; azon időben, hogy a közvéleményt megnyerje, nem tétovázott ellenségeit ravaszágról és nagyravágyásról vá-

dolni. Franciaország akar, ugymond Varsóban uralkodni és Szaniszlót trónjától megfosztani; a szultán Lengyelországot Moldva sorsára óhajtja juttatni, egyedül ő nem kívánt soha egyebet mint békét. Önzéstelensége ép oly valódi, mint a lengyel szabadság iránti szeretete.

Nem szándékom e háboru részleteit közölni, mely mintegy hat évig tartott, még pedig Törökországra nézve szerencsétlen eredményvel; de talán nem lesz érdektelen tudni, milyen volt a két birodalom hadviselési módja. Frigyes a legmélyebb megvetéssel szól róla: „Katalin tábornokai mind a táborozás, mind a hadi taktika szabályaiban járatlanok voltak, a szultán hadvezérei ezekben még kevesebb ismerettel bírtak, és annyira tudatlanok voltak, hogy ha arról helyes fogalmat akarunk szerezni magunknak, félszemüeket kell képzelnünk, kik, miután jól elverték a vakokat, teljes győzelmet aratnak azok felett.“

Az egykorúak tudósításai szomorú képét nyújtják az orosz hadseregnek. A katonák kitartók, tanulékonyak és bátrak ugyan, de táplálva, ruházva és fizetve igen rosszul vannak, tiszteik tudatlanok, zsarlók, a vezetés igen rossz, s kórházak hiányában roppant nagy a halandóság. A törököknél még rosszabbul

megy a dolog; katonáik a vitézségben senki-
nek nem engedik az elsőséget, de nincs pénz,
fegyelem, nincsenek vezéreik, semmi szervezet.
E sokaság, mely amugy véletlenül az ellenség
ellen küldetett, nem hadsereg, ez rendetlen tö-
meg; és míg Katalin ellenségének legyőzésére
felhasználja minden segédeszközeit, s egy kár-
hozatos rendszer hiányait elméjének találé-
konysága által pótolja ki, Konstantinápoly-
ban a ministerek gondatlansága és képtelen-
sége meghalad minden képzeletet. Ha hihetünk
a magyar születésű (?) Tott báró emlékiratai-
nak, ki a sulykot néha kissé elveti, s kit
keletre küldöttünk, hol mindenbe belefogott,
s volt építész, mérnök, tiszt, s alkalmilag
diplomata is, a nagyvezér komolyan kérdé
egykor tőle, vajjon nagy számu-e a török
hadsereg: „Én önhöz fordulnék, ha kíváncsi
volnék ezt megtudni, felelé neki Tott. Én
nem tudom, mondá a nagyvezér. És hogyan
tudhatnám én? A „Bécsi ujságból“, vá-
laszoló neki a szultán első ministere. De a
mi nem kevésbé hihetetlen, s mégis igaz, a
törökök soha sem akarták elhinni, hogy egy
orosz hajóhad indult a Balti tengerből Mo-
rea fellázítására. Daczára annak, hogy a
dán és svéd hajókat naponkint láthaták Kon-
stantinápolyban, nem lehet elhíttetni a szul-

tán minisztereivel, hogy a Balti-tengerből egyenes közlekedés legyen az Archipelagussal; a cseszmei vereségre volt szükség, hogy szemeikről a hályog lehulljon. Tott, ki mint mérnök oda utasított, hogy a reis-effendivel egyetértőleg működjék, úgy festi le Ismael Beyt, ki a Dardanellák védelmével volt megbízva, mint a ki azon perczen, midőn a birodalom székvárosa van fenyegetve, annyira van mással elfoglalva, hogy ily fontos ügyre nem marad ideje. A min a minister ekkor aggódik, az, hogy nem talál két kanari madarat, melyek ugyanazon dallamot énekelnek. És midőn Tott a reis-effendi személyes érdekeire hivatkozik, s magyarázza előtte, hogy Konstantinápoly bevétele az oroszok által az ozmánokat Ázsiába fógja visszaszorítani: Barátom, felelé neki philosophikus nyugalommal a török, ott gyönyörű völgyek vannak, melyekben csinos kioszkokat építhetünk.“ A mily nagy a hézag ezen epicureusi gondolkozásu török és Omer pasa közt, ép oly nagy a különbség az 1770-ki s 1855-ki török hadsereg közt is, és ha az oroszok egy század óta óriási lépéseket tettek a művelődésben, meg kell vallanunk, hogy a kiindulási pontot tekintvén, a törökök nem csekélyebb gyorsasággal haladtak előre, mint vetélytársaik.

A terület megsértése a Portának alkalmat és ürügyet adott a háborura, de ez által a valóságban Lengyelország függetlenségét és a szerződések épségben tartását kívánta elérni. A béke tehát megköthető lett volna, ha Katalin becsületes szándékkal bír vala; de nála a nagyravágyás győzött, ő egyszerre megakarta a köztársaságot hatalma alatt tartani és Törökországot is megtámadni, sőt arról is álmodott, hogy a görög birodalmat, saját érdekében, visszaállítsa. Felhasználni azon befolyást, melylyel a vallás, bir a szlávok, románok és görögök közt Törökország népeinek fellázítására, és a vallás védelmének ürügye alatt a keleti birodalmat a szellemi suprematia által hatalmába ejteni, ez volt egyike Nagy Péter politikai eszméinek, melyet Katalin legjobban felfogott. Ő bölcsésznek mutatkozott, midőn Voltaire-nek írt, és megakarta nyerni Páris közvéleményét, de mind szavai, mind nyilvános tettei csak ügyes színésznőre mutatnak, a ki mindig kész volt meghajolni a görög egyház és annak szolgálói előtt. A szabadság nem csekélyebb szolgálatot tőn neki, mint a vallás, hogy keleten zavart okozhasson: két oly szó volt ez előtte, melyekkel az embereket rászédni és szolgaságba ejteni könnyű dolog.

Ezekkel kísérletet is tőn már Svéd- és Lengyelországban, hol elég zavart okozott, s uralkodott is régi függetlenségök nevében; nem kevésbé különös látvány volt, hogy a legkorlátlanabb uralkodónő Görögország számára köztársasági tervekkel látszott foglalkozni, s udvaroncjai nem beszéltek másról, mint Lycurgus és Pericles hazájának felszabadításáról.

Nem sokára Törökország mind Ázsiában, mind a Duna mellett megtámadva, minden ponton hátrált; Morea és Montenegro felláztak; Oláhország- és Moldvában, valamint Albániában is a görög proselytismus a felkelést szította, végre C s e s z m e mellett 1770-ki július 10-kén az angol tisztek által vezérelt orosz hajók tönkre tették a török hajóhadat. Konstantinápolyban kétségbeestek, s úgy látszott, mintha a birodalom végnapja érkezett volna, midőn a szultán szövetségest és váratlan megmentőt talált Európa fejedelmei közt, ez Frigyes volt. Gúnyolódott ugyan az oroszok gyengeségén és a hadban való járatlanóságán, de a valóságban megijedt győzelmeiktől; nem igen tetszett neki, hogy a császné hadseregét Lengyelország költségén tartotta fenn, a nélkül, hogy ő is így tehetett volna; még kevésbé tetszett volna neki Oroszországot Konstantinápoly birtokában látni, mely

ennek folytán a nyugat részéről, melyet fenyeget vala, sérthetlenné válik. „Póroszországnak, Frigyes saját szavai szerint, félnie kellett, nehogy igen hatalmassá lett szövetségesének kedve támadjon, neki épen úgy törvényt szabni, mint Lengyelországnak“¹⁾. A király ezen ép oly veszélyes, mint rémitő kilátásnak a kart gátot vetni, tudván, hogy Bécsben, hol ugyanazon aggályok keletkeztek, s a nyugtalanság szövetségest szerez számára. Terve nemsokára kész volt, elhatározta Lengyelország által fizettetni meg a török birodalom megmentését.

IV.

1855-ki június 7-én.

Soha sem csaltam meg senkit életemben, annál kevésbé fogom az utókort megcsalni. E szavakkal végzi Frigyes az 1763—1775 évekről szóló Emlékiratának bevezetését. Ebben adja elő zon alkudozásokat, melyek Lengyelország felosztását eredményezték. Ezen állítás meglepte volna kortársait s okosságának tanújele, hogy halála után kiadandó műveiben jegyzé fel; de másrészt Saint-Priest is tovább megy, azt állítván, hogy Frigyes rá akarta szedni a történelmet, s a felosztás

¹⁾ Oeuvres posthumes V. p. 39.

egész bűnét Katalinra hárítani. Hogy Frigyes volt főszerzője e szomorú ténynek, nem akarván, hogy Oroszország egy maga bírja egész Lengyelországot, s hogy nem gondolva az áldozattal, elejétől fogva oly módon szőtte cselszövényeit, miszerint ő is részesüljön a zsákmányban, ez kétséget nem szenved; de ha a porosz király nem mond mindig igazat emlékiratában, nem látom át, hogyan törekednék komolyan a czárné ebbeli eljárásának más irányt adni. Voltaire tanítványa örömet kölcsönzi a gúnyt mesterétől, szavai gyakran az ellenkezőjét jelentik annak, a mit állít, de Frigyes haragudnék, ha komolyan vennők állítólagos önzéstelenségét, mert a politikai egyeslelkőség előtte haszontalanság, és végre is úgy tekinti Lengyelország felosztását, mint uralkodásának remekművét. Ha szabadkozik a miatt, hogy ő tartotta kezében a cselszövény minden szálaít, ez a szerző szerénysége, ki megakarja őrizni névtelenségét, de annál inkább engedi sejtetni nevét; és a ki az író sorai közől ki tudja olvasni az igazságot, az könnyen észreveszi, hogy Frigyes jól jellemzi önmagát emlékiratában, midőn annak minden lapján ügyességét dicséri. Még senki sem fejtette ki nálánál nyersebben ezen anyagiás politikát, mely a népet baromnak tekinti, és

más törvényt nem ismer, mint az önérdeket, erőszakot és ravaszságot. Az első mondatnál mindjárt észreveszszük az embert, ki az életet csak játéknak tekinti, igazság, emberiség, népjog oly szavak, melyek csak a bárgyuk előtt bírnak jelentéssel; a legnagyobb tehetség abban mutatkozik: felhasználni a jó szerencsét, s szükség esetén elég ügyességgel bírni a véletlenség helyreigazítására.

„Az oroszok és törökök közt folytatott háború, úgymond¹⁾, megváltoztatta egész politikai rendszerét Európának; új pálya nyílt meg; ügyetlennek vagy butaságba merültnék kellett volna lennem, ha nem tudom vala felhasználni a kedvező alkalom előnyeit. Olvastam Boiardo kedves allegoriáját, s üstöknel fogva ragadtam meg a kínálkozó alkalmat s alkudozásaim folytán elértem, hogy monárcchiánk korábbi veszteségeiért (?) kárpótoltassék, tartományaink közé kebelezvén be a lengyel porosz-tartományt. E szerzemény egyike vala a legfontosabbaknak, melyeket tehettünk vala, mert egybekötve Pomerániát a keleti porosz tartománynyal s ez által a Visztula uraivá levén, ket-

¹⁾ Emlékiratának bevezetése.

tős előnyben részesülhetünk: védelmezhetjük e királyságot, és miután Lengyelország egész kereskedése a Visztulán folytattatik, jövedelmező vámokat szedhetünk e folyamon. E tartomány¹⁾ megszerzése, mely korszakot alkotó esemény Poroszország történelmében, eléggé nevezetes, hogy részleteit átadjam az utókornak, és pedig annál inkább, mert annak nemcsak szemtanúja, hanem tényezője is voltam.“

Az oroszoknak első győzelmei óta, melyeket a törökök felett nyertek, Frigyes nyugtalankodni kezdett a jövő felől. Poroszország még mindig sanyaruan érzé a csapásokat, melyeket az orosz hadsereg okozott a hét éves háború alkalmával, s a király, bármennyire hű szövetségese is volt Katalinnak, épen nem szándékozott közreműködni félelmes szomszédai hatalmának emelésén. Ez érdekével nem egyezett meg, s azért alkalomszerűnek hitte a bécsi udvarhoz közeledni, mely igen megijedt, midőn az oroszokat a Dunánál látta, s kész volt minden áldozatra, csak hogy onnan eltávolíthassa.

¹⁾ Itt szerző hibásan említi Pomeraniát a nyugati porosz-tartomány helyett. (Ford észrevétele.)

II. József és Frigyes 1763-ik év elején Neissben Sziléziában, találkoztak, ez volt az első közeledés e két oly sokáig ellenséges uralkodóház között. Frigyes, kinek szüksége vala Ausztriára, e találkozás alkalmával semmi eszközt nem mulasztott el, hogy egy ifjú fejedelem hiúságának hízelegjen, ki nagy hősnak tartotta magát, mivel katonáit sorakoztathatá. Úgy látszott, mintha a királyt, daczára harmincz évi tapasztalásának, és dicsőségének, elvakította volna az ifjú császár fenkölt szelleme. A mint Frigyes vendégének bizalmát megnyerte vala, hazafiúi ömlengéssel kérdezé, vajjon nem volt-e már eddig elég, hogy Németország belháborúkbán ontotta a nemzet legnemesebb véréit, s vajjon nem jött-e el még az ideje, hogy egyetértve egymást segítsék? A császár erre azt felelé, hogy Ausztriának nincs több Sziléziája; s mindaddig, míg anyja Mária Terézia él, igen nehéz volna a közeledés, de sem ő, sem anyja nem fogják soha eltűrni, hogy az oroszok Oláhországot s Moldvát birtokukba ejtsék. Frigyes megtudta ekkép, miszerint Ausztria kész volna egyesülni vele, hogy az oroszokat feltartóztassák, s hogy szükség esetén még a francia szövetséget is feláldozná azért; Bécsben nem volt az iránt kétség, most az egy-

szer Frigyes őszintén beszélt, mert érdeke forgott kérdésben.

Az Ausztriával való szövetség tág mezőt nyitott politikai combinációkra. Mint Frigyes maga mondja, kettőre leheté magát elhatároznia; vagy feltartóztatni Oroszországot diadalmi útjában, vagy, a mi még helyesebbnek látszott, hasznot húzni győzelmeiből. A király ez utóbbi nézet felé hajolt, és már küldött volt Pétervárra egy politikai tervet, melynek eszméje Lynar grófnak tulajdonított, de nagyon is elárulá a mester kezét, mert ezen irat bizonyos egyezkedést ajánlott Katalinnak, és egyszersmind fenyegetést is tartalmazott azon esetre, ha azt a czárnő visszautasítaná.

E tervben néhány tartomány felosztásának előrajza foglaltatott, Ausztria, Orosz- és Poroszország közt. A felosztás előnye abban állott volna, hogy Oroszország háborítlanul folytatta volna háboruját a törökök ellen, még pedig azon aggodalom nélkül, hogy vállalatában valamely diversió által háboríttatik, melyet a császárné s magyar királyné oly módon könnyen eszközölhetett volna, hogy egy hadtestet küld a Dniester felé, mely elvághatta volna az orosz hadsereget Lengyelországtól, a honnan az élelmi- és hadiszereinek nagyobb részét kapta vala.“

A pétervári udvar nem méltatta figyelemre Lynar gróf ugynevezett emlékiratát. A győzelem ittasságában bizton számított Frigyesre, hogy majd ellensúlyozza Ausztriát, ha ez békés politikájának köréből kilépni akarna, mi szükség tehát felosztani Lengyelországot, melyet oly szorosán tartott markában? De ez nem illett be Frigyes számításába, ő nagyobbítani óhajtá országát, s mint-hogy ez másként nem sikerülhete, nagy érdekeltséget tanúsított Törökország fenntartása iránt, mely igen hasznos szövetségessé válhat, s szükség esetén akár Magyarországra, akár az orosz birodalomba diversiót tehet, a szerint, a mint az egyik vagy másik hatalmassággal háborúja támadna.

Ha való is, hogy Frigyes szerződésileg volt lekötelve Oroszország irányában, s kénytelen lévén őt vállalataiban támogatni, nem cselekedhetett szövetségese ellen, de Ausztriát ösztönözheté Katalin ellen, a mit meg is tőn tapasztalt ügyességével anélkül, hogy céljait elárúlta volna.

József és Frigyes 1770-ki sept. 3-án másodszer találkoztak Neustadtban, Morvaországban. Ez alkalommal a császár kíséretében volt Kaunicz minister, a ki Mária Terézia nézeteibe be volt avatva, s a kivel egyezkedni lehetséges volt. Kaunicz ismételve erő-

sítvén Ausztria hajlandóságát a béke fenntartása iránt, elismerte, miszerint szükséges Katalin nagyravágyó céljait ellensúlyozni, s ki nyilatkoztató, hogy a császárné s királyné nem engedheti meg, hogy az orosz hadsereg átlépje a Dunát, vagy hogy az orosz birodalom szomszédja legyen Magyarországnak. Azzal végezte beszédét, hogy Ausztria és Poroszország egyesülése az egyedüli eszköz megállítani a partjait túllépett féktelen árt, mely egész Európát elnyeléssel fenyegeti.

Frigyes épen ezt várta Kaunicz részéről. E határozott nyilatkozat hallására megemlíté Oroszországgal való szövetségét, mely őt akadályozza az ügyes miniszter által indítványozott kitűnő rendszabályok kiviteléhez járúlni. De miután a királynak egyetlen óhajta megakadályozni, nehogy az Oroszország és a törökök közt folyó háboru általánossá váljék, és miután jobban tudja, mint bárki más, hogy ha Ausztria türelmetlenkedik, e kölcsönös elégületlenség mihamar nyílt ellenségeskedéssé fajúlhat, ő szívesen ajánlkozik a két császári udvar kibékítésére; más szóval, miután a bécsi udvart felingerlé Oroszország ellen, barátságból magára vállalta Ausztria nevében fenyegetni Oroszországot, s azt folytonosan nyugtalanítván, saját céljainak megnyerni.

Másnapra a tanácskozmány után gyors futár érkezett Konstantinápolyból, a ki hírül hozta, hogy a török hajóhad az oroszok által a cseszmei öbölben megsemmisített. A szultán hajóhada szerencsétlenségén s hadserege dűnamelléki vereségein elrémülve, felszólítja a bécsi és berlini udvarokat a közbenjárásra, kinyilatkoztatván, hogy Oroszországtól a békét csak az ő közbenjárásuk folytán kész elfogadni. Ezen felszólítás igen hízelgett II. Józsefnek, és Frigyes, a kinek tulajdonítható vala, azonnal kinyilatkoztatá, miszerint a szultán kérelme egyenesen a bécsi udvartette ez ügyben békebíróvá. Kaunicz a kívánatot látszólag közönnyel fogadta ugyan, de szolgálatkészségét kijelenté: csakhogy nem lett volna illő Ausztriához felajánlani Oroszországnak közbenjárását, miután ettől arra nem volt felszólítva; Frigyesnek mint Katalin barátjának, nem voltak hasonló kételyei, és így magára vette tudósítani a pétervári udvart azon ajánlatokról, melyeket a Porta a bécsi és berlini udvaroknak tett.

Ugyanekkor a porosz király szokott, eszélyességével értésére adta a czárnőnek, hogy ha visszautasítja a két udvar közbenjárását, megeshetik, miszerint a Porta Franciaország-hoz fordul; Frigyes jól tudta, hogy ettől

igen tartottak Szent-Pétervárott, hol igen irtóztak Choiseultól és politikájától. Azután, ha hihetünk Frigyesnek, ezen időtájban, épen midőn leginkább szükséges vala, véletlenül Henrik herceg is Oroszországba érkezett. A porosz király öcsese rövid idő alatt elég befolyást nyert Katalin gondolkozására, hogy őt rábírhasa szándékát feltárni a király előtt, s így Frigyes mindig véletlenül a két udvar közös megbízottja lőn, és közbenjáróul léphetett föl Ausztria és Oroszország között.

Katalin tehát, ki megkísérté, bár siker nélkül, egyenesen a törökökkel bocsátkozni alkudozásba, szövetségesével, a porosz királylyal közlé a feltételeket, melyek alatt békét kötni kész volna. A bevezetés rendkívüli mérsékletet ígért, de a föltételek röppant terhesek voltak. A czárné a két Kabar-diát, Aszów vára és területének átengedését, Krim függetlenségét, hadi költségei kárpótlásaul huszonöt évre zálogul Moldvát és Oláhországot, szabad hajózást a Fekete-tengeren, s orosz rakhelyül a Földközi-tengeren egy szigetet az Archipelagusban követelt vala. Ebből látható, hogy az orosz politika egy század óta legkevésbé sem tért el kitűzött irányától.

E feltételek Frigyes által a bécsi udvarral

közöltetvén, nagy elégtelenséggel fogadtattak Bécsben, mint ezt előre látni lehet. Ausztria inkább mint valaha, el vala határozva meg nem engedni, hogy a háború színhelye a Duna partjaira tétessék át; sőt Kaunicz azzal hízelt magának, hogy fegyveres beavatkozás nélkül is, ha az oroszokat egy osztrák beavatkozás folytonos fenyegetése által nyugtalanítja, oly diversiót helyezvén kilátásba, mely minden perczen elzárhatja hadseregöket az élelmi szerektől, és annak visszavonulását megakadályozhatja, a czárné kényszeríthető lesz visszaadni a törököknek Moldvát s Oláhországot, sőt még Krim függetlenségének kívánatától is el fog állani. Ily módon el lehetne a szomszédságból távolítani egy kelletlen vendéget, sőt talán még a birodalmat is lehetne nagyobbítani, a háború kockáztatása nélkül. Vajjon sok volna-e kívánni a szultántól, miután birodalma a veszélytől megmenekült, hogy átengedje ama tartományokat, melyeket Ausztria a belgrádi béke előtt birtvala?

E tervezgetések közepette Magyarország megtelt fegyveresekkel, sőt egy osztrák hadtest a lengyel földre is benyomult, elfoglalván a szepesi és szandeki grófságokat, melyekre a bécsi udvar régi, de rosztól igazolt igényeket képe-

zett. E merész és a porosz királylyal egyetértőleg végrehajtott rendszabály minden látogatás szerint kihívás volt Oroszországra nézve, és egy közel kilátásba helyezett háborúval való fenyegetés. Ez megadta végre Frigyesnek a régóta várva várt alkalmat betörni Lengyelországba, s az osztályt erőszakosan követelni. „Nem mentheti fel magát a kötelességtől, ugymond, követni Ausztria példáját.“¹⁾ Azon ürügy alatt, hogy a ragály dühöng Lengyelországban és államait fenyegeti, azonnal megszállotta a lengyel-porosz tartományt, és minthogy vagy nem hitt a foglalás tartósságában, vagy a nyomorgatás által ki akarta fárasztani a lengyeleket, kívánatossá tévén előttök a teljes bekeblezést, mely végre a békét s a törvényuralmát biztosítaná, e szerencsétlen tartománnyal oly példátlanul zsarolva bánt, mint-ha egészen néptelenné tenni akarta volna.

»A nyomorgatások, melyeket a porosz hadak elkövetnek Lengyelországban, a legmagasb fokot érték el. E fejedelem Lengyelországból közel hét ezer ifjú leányt — a tizenhatodik évtől a huszadikig — hurczoltatott el, s követeli, hogy bizonyos mennyiségű hold földtől egy-egy szüz leány egy tehénnel, egy

¹⁾ Emlékirat 59 l.

ágy és három aranypénz szolgáltassék. E szigor kétségbeejté a lakosokat, egy kiáltványt adtak ki, és a poroszok ellen felemelték a confoederatio zászlaját, kinyilatkoztatván az említett kiáltványban, miszerint annyira idegenkednek az oroszok megtámadásától, hogy inkább mindenkor dicsekedhetnek azoknak szelid eljárásával.“¹⁾

Katalin nem csalódott Ausztria magatartását illetőleg; felismerte abban a neustadti tanácskozmány eredményét, mint határozottan megállapított egyértelmű eljárás következményét. Ezen Frigyes által sugalmazott politika megzavarta a czárné összes számításait. Saldern, az új orosz követ Lengyelországban, Panintól rendeletet kapott a békét mindenütt fenntartani, a végre, hogy Ausztria és Poroszország beavatkozására az ok eltávolíttassék, s az orosz sereg teljes szabadságot nyerhessen a törökök ellen harcolhatni; és Saldern, ki Frigyeset közrablónak²⁾ tekintette, s teljesen átlátta terveit, több buzgalommal mint ügyességgel fenyegetést és erőszakot egyaránt felhasznált a lengyel mozgalmak lecsillapítására. Nagyobb hatalommal bírt arra, mint maga a király. De az osztrák

¹⁾ Hermann V. k. 497. l.

²⁾ Raumer II. k. 445. l.

hadsereg betörése mindent megváltoztatott, most vagy alkuba kelle bocsátkozni a bécsi udvarral, vagy elfogadni az egyenetlen háborút oly kétes szövetséges társaságában, a minő Frigyes volt.

A czárné felingerülve azon, hogy az ő tekintélyén kívül még más is elég vakmerő törvényt szabni Lengyelországban, felkiálta Henrik herczeg előtt, hogy ha Ausztria felosztani akarná Lengyelországot, a köztársaság több szomszédainak is teljes joga volna hasonlóan cselekedni. Frigyes épen így értette a dolgok lefolyását. Megragadván az épen jókor tett nyilatkozatot, nem került sok fáradságába bebizonyítani a czárné előtt, hogy a felosztás az egyetlen mód az újabbi zavarok elkerülésére s mindenkinek kielégítésére. Frigyes csak Európáról és a lengyelekről feledkezett meg.

»Oroszország, mondá,¹⁾ kárpótlást nyerhet azért, a mibe neki a török háboru került, és Moldva- s Oláhország helyett, melyeket ugy sem keríthet hatalmába, mielőtt ugyanannyi győzelmet nem vív ki az osztrák seregen, mint a törökök felett nyert vala, csak választania kell, tetszése szerint, egy lengyel tarto-

¹⁾ Emlékirat 60. l.

mányt, s ezt teheti, a nélkül, hogy valamit újra kockáztatnia kellene; a császárné- s királynénak egy Magyarországgal határos tartományt lehetne kijelölni, a királynak pedig azon lengyel porosz-tartományt, mely többi államait a keleti porosz-tartománytól választja el; ezen kiegyenlítés által e három hatalmasság közt a politikai egyensúly körülbelől ugyanaz maradna.«

Ezen ajánlat kedvezőleg fogadtatott Szent-Pétervárott. Egyedül Panin részéről talált ellenzésre e terv, ki még mindig fenn akarta tartani az orosz politika régi főelvét: sértetlenül megóvni Lengyelország integritását, az orosz hatalom kizárólagos oltalma alatt; de a Czerniseffek, kik akkor az udvarnál mindenhatók voltak, ennek ellenmondottak, a czárnénak is tetszett az eszme, hogy ily módon újabb küzdelmek nélkül kiszélesítheti birodalmának határait. Csakhamar észre is vették az udvarnál, mit óhajt a czárné, s kegyenczek és miniszterek siettek szavazni oly indítványra, mely annyira kedves volt úrnéjok előtt.

Bécsben másként állt a dolog. Ha szándéka volt is a bécsi udvarnak megfélélnkíteni Katalint, de nem akart oly osztályhoz kezdeni, mely Oroszországot Ausztria szomszédjává teheté.

Kaunicz kinyilatkoztató, hogy a szepesi grófság megszállása által csak zálogot akar nyerni a bécsi kormány, s ajánlatot tőn, hogy a megszálló sereg azonnal elhagyja Lengyelországot, mihelyt a többi hatalmasságok is így cselekesznek.

Ha Frigyes Lengyelországot talpra állítani s gátat akart volna vetni Oroszországnak, az alkalom arra elég kedvező volt, csak Kaunicz ajánlatát kellett vala elfogadnia; de neki egészen ellenkező gondolata volt. Felhasználta Ausztriát, hogy általa ráijesztesen Oroszországra, és elfogadtassa vele felosztási tervét; most megváltoztatta szerepét és Katalin pártjára állt, hogy Ausztriát engedékenységre bírja. Rövid idő alatt arról tudósítá a czárnét, hogy a bécsi udvar a Portával alkudozásba bocsátkozott a szövetség iránt, és miután Pétervárott jól felfogták, hogy ha szándékuk a török háborút folytatni, okvetlenül szükség van oly szövetségesre, mint a porosz király; Frigyes pedig, mint oly szövetséges, ki ingyen semmire sem vállalkozik, újra ajánlá felosztási tervét, biztosan állítván, hogy ez Bécsben is akarva, nem akarva, el fog fogadtatni, mihelyt Oroszország megigéri, hogy visszavonja hadait a dunai fejedelemségekből. Katalin elfogadta a combinatiót, kinyilatkoz-

tatván, hogy egyedül a császárné s királyné iránti tekintetből kötelezi magát visszaadni a béke után mindazon tartományokat, melyeket a Dniestertől a Dunáig elfoglalt vala. E föltételek alatt a felosztási szerződés 1772-ki február 17-kén Pétervárott aláíratott Porosz- és Oroszország közt; Frigyes magára vállalta ezt Ausztriával közölni, vagyis helyesebben ráerőszakolni.

Mire számított Frigyes, hogy Ausztriát politikájának megváltoztatására kényszerítse? Inkább ennek a háborútól való félelmére, mint érdekeire. Régóta helyesen ítélte meg Európa helyzetét. A percz eldöntő volt egy nagyravágyó emberre nézve. Franciaországban Choiseul megbukott, utódja Aiguillon herczeg az ügyről sem hallani, sem tudni nem akart; XV. Lajos minden szép ígéretei és titkos levelezése daczára inkább mindent elnézett, mintsem oly háborúba bocsátkozzék, mely őt nyugalmában és gyönyöreiben háborgatta volna; Franciaország aludt, Frigyes mindent mérészelhetett.

A mi Angolországot illeti, melyre községesen nem háríttatik a felosztás vádja, ez mélyebben sülyedett, mint minmagunk. Nem szólva azon nyugtalanságról, melyet ez időben az amerikai gyarmatok mozgalmi kez-

ettek okozni, az önérdek elvakítá, s Lengyelország bukása kevésbbé nyugtalanítá, mint kereskedelmének megzavarása. Murray, konstantinápolyi követe, mint pölitikai tapintattal bíró férfiu, nagy nyugtalansággal fogadta e felosztási tervekről egész Európában szállongó híreket. Ily világos veszély láttára saját felelősségére arra ösztönzé a Portát, hogy tegyen valamit az európai egyensúly megmentésére Lengyelország támogatása által. Itt következik az angol miniszter válasza; e válasz később kelt ugyan, mint a felosztási szerződés aláírása történt, de korábban a végrehajtásnál, s világosan mutatja, mily nagy volt az angol kormány közönyössége ezen egész ügyben.

Rocheport gróf Murray urnak, konstantinápolyi követnek.

Saint-James, július 24-én 1772.

Uram!

Levelét közöltem a királylyal. Sajnálom, hogy nem küldhetem meg Excellentiádnak azon jóváhagyást, melyet Ön reménylett a Portánál tett utóbbi lépéseit illetőleg; sőt ellenkezőleg azon fájdalmas feladatomban van Önt tudósítani, miszerint Ő felsége és miniszterei

nem tartóztathatják vissza magukat annak kijelentésétől, hogy sajnálatosan félreértette jogait, saját felelősségére adván bizonyos tanácsokat a Portának Lengyelország tervezett felosztása iránt, oly tanácsokat, melyek alkalmasak hátráltatni azon pacificatiót, melyet Ő felsége minél jobban siettetni óhajtott vala. A király Önnek hosszas és hű szolgálatait tekintetbe vévén, hajlandó hallgatással mellőzni ezen tévedését; de ha a pétervári udvar ez iránt panaszt emelne, a mi igen valószínű is, nehéz lesz igazságos mentséget találni követünk ezen oly kevésbé barátságos magaviselete miatt.

A mi ezen rendkívüli és váratlan eseményt, Lengyelország felosztását illeti, melyet három oly hatalmasság határozott el, melyek ekkoráig igen távol látszottak állani egymástól arranézve, hogy ez ügyben egyetértsenek, tudósítanom kell Önt, hogy ámbár e változás folytán félni lehet, hogy az európai kereskedelem általa kárt fog szenvedni, mindazáltal sem Ő felsége, sem a többi kereskedő-hatalmasságok nem gondolják, hogy e változás, legalább jelenleg, oly nagy horderővel bírjon, miszerint annak egyenesen ellen-

állani vagy legalább megakadályozására törekedni, mint Excellentiad gondoló, okvetlenül szükség volna.

A király még kevésbé hajlandó, a törököket a háború folytatására ösztönözvén, e célra ily közvetett eszközt használni. Nem szólván azon bajokról, melyek a háboru kíséretében vannak: a kereskedelmi viszonyok megszakítása, pusztítások, ragályos betegségek, a háború semmikép sem felelne meg Nagy-Britannia óhajtásainak. Ha Oroszország diadalmaskodnék, a Porta hova-tovább képtelenebbé lenne beavatkozni Lengyelország függetlenségének megóvása végett, és ha ellenkezőleg a Porta volna előnyben, győzelmei igen meggyöngíthetnék azon birodalmat, mely való, hogy az utóbbi időben nem tanúsította azon nyíltságot és bizalmat Ő felsége irányában, melyet oly méltán érdemel, de végre is, ez oly birodalom, melyet mi úgy tekintünk, mint koronánk természetes szövetségesét, melylyel, ha a látszat nem csal, előbb vagy utóbb, Angliának szoros szövetségre kell lépnie.«¹⁾

Ausztria magára hagyatva nem volt képes Frigyes kísértéseinek és fenyegetéseinek

¹⁾ History of England by lord Mahon V. p. 386.

ellenállani, Mária Terézia visszariadt oly eljárástól, melyet rosztalt lelkiismerete; a porosz király szavai szerint „nem bírt többé azon erélylyel és szilárdsággal, melynek oly sok jelét adta ifjuságában, mystikus áhítatosságnak szentelte napjait, vádolván önmagát azon sok vér miatt, mely korábbi háborúiban ontatott vala.« Más szavakkal hallgatott azon belső szózatra, melyet Frigyes a maga kebelében oly rég elnyomott, pirult kezét tenni rá oly országra, mely sajátja nem volt, s mely semmit sem vétett ellene. »Midőn összes országaim az ellenség kezében voltak, mondá nemeslelküleg, s nem volt hely számomra, hol gyermekemet világra szülhessem, jogomra, és az Isten segélyére hivatkozám. De midőn itt a jog ellenünk szól, midőn az igazság és józan ész ellenmondanak, megvallom, nagyobb gyötrelmet szenvedek, mint valaha életemben szenvedtem, szégyellem, ha nyilvánosan kell megjelennem. Gondolja meg Kaunicz herczeg, mily példát adunk a világnak, ha Lengyel- vagy Oláhország egy nyomorúságos darab területéért becsületünket bocsátjuk árúba.«

E becsületes politikában a császárné elhagyatva fiától, Kaunitz herczegben találta támaszát; felosztani Lengyelországot, nem azt

tette-e, mint megszakítani az osztrák és Bourbon-házak közti szövetséget, melyet a herczeg politikájának remekműve gyanánt tekintett? Frigyes, kit sem Mária Terézia mystikus áhítatoskodása, sem Kaunicz herczeg politikai hűsége nem tarthatott vissza, nem sokára eloszlatta mind e kételyeket. Felszerelte gyorsan lovasságát, mondja nekünk, annak megmutatására, hogy ő már határozott pártállást foglalt; és a bécsi kormánynak rövid szóval, osztályt vagy háborút ajánlott. Jól ismerte ő az osztrákház hagyományos politikáját, és tudta, hogy, daczára minden jó akaratnak, melylyel Lengyelország iránt viseltetik, nem sokáig fog habozni a területi nagyobbodás és egy újabb hétéves háború között; azért is siettetvén fegyverkezését, a császárné kételyeinek elosztatását illetőleg, József nagyravágyására és Kaunicz eszélyességére számított. Mária Terézia, ki maga is elismerte, hogy nem bír többé korábbi erélyességével, márczius 4-én aláírta azon szerződést, mely után Frigyes annyira vágyódott, de utána tevé sajtátkezüleg a következő szavakat, melyek örökké fennmaradnak, mint ünnepélyes óvástétel Lengyelország jogai mellett, s majdnem jóslatként hangzanak:

„P l a c e t, miután oly bölcs és tekintélyes férfiak kívánják, hogy meglegyen, de jóval később halálom után látni fogja a világ annak szomorú eredményét, hogy lábbal tiportuk mindazt, mi ekkoráig igaznak és szentnek tartatott. 1)“

V.

1855-ki június 20-án.

Mihelyt Mária Terézia beleegyezése megvolt, 1772-ki márczius 4-én aláíratott azon egyezmény, melynélfogva a három udvar tökéletesen egyenlő eljárásra kötelezte magát Lengyelország felosztásában.

Ez általános és határozatlan kötelezettség minden vágyaknak szabad tért nyitott, míg ha mindenkinek osztályrésze előre meghatároztatik, a feleknél kölcsönös félelem és féltékenység támadhatott volna, megzavarván őket e szerencsétlen nemzet jogainak lefoglalásában. A mi a birtokba vételt illeti, ez a végleges szerződés megkötéseig, mely ugyanazon évi augustus 5-én történt, elhalasztatott.

A három udvar közt kötött egyesség

1) History of England, by lord Mahon t. V. p. 387.

nemcsak Lengyelországot fenyegeté, általa a török birodalom is érintetett, melynek sorsa szorosán függ vala össze Lengyelországgal. Míg Kaunicz attól félt, hogy az orosz hatalom a Dunáig terjeszkedhetik, barátja és pártfogója volt a szultánnak; Ausztria kész lett volna mindent kockáztatni Moldva és Oláhország függetlenségének megóvására, mert Bécsben hagyományoszerűen hiszik, hogy e tartományok függetlenségéhez van kötve a birodalom fennállása; de a mint Kaunicz ez oldalról biztosítva lón, rögtön megváltoztatta politikáját, megfeledkezett azon szerződésről, melyet csak imént kötött a Portával, s azon segélypénzt sem adta vissza, melyet e szerződés árául kapott. Ily módon áldozta fel egyszerre mind Lengyel-, mind Törökországot.

„Kaunicz herczeg, írta Galiczin herczeg 1772-ki január elején, vagyis az alkudozások megindításakor Paninnak, Kaunicz herczeg tudtomra adja, s a mint hiszi, nem kerülte el Excellentiád éles látását sem, hogy elfogadván a felosztás rendszerét, nehogy az európai államok közti egyensúly megháboríttassék, nem szükséges egyedül Lengyelországra szorítkozni, s azon esetben, ha ez nem szolgálhatna elég anyagot egyenlő osztályra a három hatalmasság közt, lehetne még más valakitől

is, a kinek fölöslege van, egy darab földet elfoglalni.¹⁾

Ausztria e fanyarsága, melynek még Frigyes szerénységét is fel kelle háborítania, visszatetszett Oroszországnak. Katalin azt hitte, hogy Lengyelország néhány tartományát zsákmányul átengedvén, szabadságában áll majd úgy bánni a török birodalommal, a mint neki tetszik; s legkevésbé volt inyére e hivatalos vetélykedés, mely a beavatkozással kezdődött, s azzal végzé, hogy részt követelt a zsákmányból. Azért, midőn 1772-ki augusztusban Foksánban megkezdődtek a törökökkel a tanácskozmányok, melyek épen az orosz követ fennhézása miatt eredményre nem vezettek, Orloff épen nem habozott Ausztria és Poroszország küldötteit, Thugutot és Zegelint azokból kizárni. Megtagadta tőlök a részvételt az alkudozásokban, kereken kimondván, hogy senki sem kérte közbenjárásukat, s jelenlétök csak barátsági tekintetből engedhető meg. Ez, a mint igen helyesen jegyzi meg Hermann²⁾, az orosz politika állandó elve, meg nem engedni más hatalmaknak az ő külügyei-be avatkozni, de részéről ugyanekkor minden

¹⁾ Hermann V. k. 631. l.

²⁾ Hermann V. k. 637. l.

nemzetre feltolni az orosz garantiát és védelmet. Senkinek sem engedni meg kártyájába pillantani, hanem szüntelen más játékába elegyedni, ez oly titok, melylyel nagy ügyetlenség volna végre is meg nem nyerni a játékot.

Egyébiránt sem Ausztria, sem Poroszország nem panaszkodtak nyilvánosan azon nagyúri bánásmód miatt, melyben őket Orloff részesítette vala. Hol az önérdek szól, a becsület nem más, mint az udvariasság kérdése. Frigyes nem vala azon ember, hogy ily csekélység őt szándékától elriassza.

A szövetségesek az 1772-ki szeptember hóra határozták el Lengyelország birtokbavételét; de Ausztria és Poroszország még ezen időszak előtt léptek fegyveresen a köztársaság területére, azon szándékból, hogy azt el ne hagyják többé, részint mivel a birtokvágy elragadta volt, részint mivel nem akarák, hogy Oroszország megelőzze vagy kijátssa őket. A mi Lengyelország ellenállását illeti, arra senki sem gondolt. Az állam oly anarchiába sülyedt, hogy néhány idegen ezred elegendő volt mindazon confoederatiók legyőzésére, melyek Lengyelországot a szabadság nevében sanyargatták; egykoru tudósítás úgy szól az oroszokról, mint a kik úgy üldözik a felkelőket, mint valami ra-

gadozó madarak a galambokat.¹⁾ Dumouriez, kit Choiseul herczeg francia ügynökül küldött a szövetségeseihez, és a ki az általános zavarban hasztalan törekedett egy hadsereget szervezni, gyászos rajzát adja e szerencsétlen nemzetnek.

Tizenhat-tizenhét ezer emberből álló lovaság, mindnyájan egymásközt egészen egyenjogú nemesek, fegyelem és engedelmesség nélkül, rosszul ruházva, és felszerelve, képezték egész hadseregét a confoederatiónak, egyetlen erőd, egy darab ágyú, egyetlen egy gyalog katona nélkül. És e maroknyi lovasság hét-nyolcz különböző főnök parancsa alatt állt, kik nem tudtak egymással megegyezni, egymás iránt bizalmatlanok voltak, sőt olykor köztök nyílt csatára is került a dolog, vagy legalább is azon voltak, hogy egymás katonáit kölcsönösen elcsábítsák. Ehhez járultak az ázsiai erkölcsök, az egész nap tartó lakmározások, a játékdüh, s e kicsapongásokból származó civódások; a veszély előtt semmire sem figyelő vakmerőség; csata után a holnapot nem tekintő gondatlanság, s ha ezt mind tekintetbe vesszük, könnyű lesz felfognunk, hogy a rendhez szokott francia tiszt előtt, ki ismerős az

¹⁾ Dumouriez Mémoires I. k. VIII. fejt.

újabb hadviselési rendszerrel, az egész lengyel felkelés csak egy lázas forradalomnak látszott.

Egy hallatlan tény, mely 1771 végén izgalomba hozta egész Európát, fogalmat adhat a lengyel anarchiáról. Szaniszló minden párttól elhagyatva, sok s erőszakos ellenséggel bírt, kik még saját fővárosában is rá nézve veszélyesek voltak, nem mintha életére törtek volna, — Lengyelországot megilleti a dicsőség, hogy soha sem ismerte, mi a király-gyilkosság; — de néhány szövetségesnek eszébe jutott a gondolat, kézre keríteni a királyt, s őt ily módon lemondásra kényszeríteni. Már ki is mondatott a köztársaság részéről Szaniszló vád alá helyezettése, s két vakmerő kezébe adta az okmányt, melyben felszólíttatik az általános szövetségi gyűlés előtt való megjelenésre, hogy magaviseletét igazolja, ha nem akar hazaárulónak nyilváníttatni, *pro infami hoste et pro irrevindicabili capite*¹⁾. Találkozott oly ember is, ki a határozatot végrehajtá, ez volt Pulawszki, a szövetségesek tábornagya, ugyanaz, ki később Amerikába menekülvén, oly vitézül harczolt a függetlenségi háboruban, s ott új hazája szabadságának védelmében esett el. Szaniszló 1771-ki november 3-án saját kísérete köréből

elragadtatott. Kirántatván kocsijából, egy kardvágás folytán fején megsebesítve, s lóra ültetve, mely őt ellenségei közé volt viendő, egyedül veleszületett ékesszólásának köszönhető megszabadulását; miután annyira megindította a merénylet egyik vezetőjének szívét, hogy ugyanazon ember, ki őt elfogta, vissza is vezette Varsóba a meggyötört, vérző s meggyalázott királyt. E szörnyű tett gyászos lőn Lengyelországra nézve; hasztalan erősíté Pulawski, hogy nem törtek a király életére; e merényletet mindenki gyalázatos cselnek, s igazi orgyilkosságnak tekintette. Európában iszony és közönyösség lépett azon kevés érdekeltség helyébe, melylyel ekkoráig a világ a szövetségesek ügye iránt viseltetett s megbuktak ők, a nélkül, hogy számalomban részesültek volna, ezen utolsó vigasztalásban, mely még a meggyőzöttektől sem tagadtatik meg.

Ha valami a felosztást még gyűlöltebbé tehetné, ez azon alakoskodás volt, melyet a három udvar színre hozott a közvélemény rászedésére. Brutális s erőszakos eljárás felköltötte volna Európában ama jogos ellenszenvet, mely az igazságtalanságot követi, sőt talán még szövetségeseket is szerzett volna Lengyelországnak. De régi igényeket képezni az elfoglalandó tartományokra, a kézzelfogható bi-

torlást a visszafoglalás látszatával takarni, alkalmas eszköz volt megnyerni ama számos politikust, kik csak ürügyet keresnek arra, hogy semmit se lássanak; de mesterfogás volt mindenesetre az országgyűlés által helybenhagyatni az ország részeinek elszakítását, s megszavaztatni általa ily rendszabályt, mint tisztán belügyet, mint az ország megmentésének egyedüli eszközét. Lengyelország oly mélyen sülyedt, hogy lehetségesnek hitték tőle ez öngyilkosságot követelni. A három osztozó hatalmasság 1772-ki szeptember 2-án tudósítá a királyt és a senatust a pétervári szerződés felől, egy rendkívüli országgyűlés egybehívását követelvén, mely a köztársaság teljes pacificatióját eszközölje.¹⁾ E tudósításhoz csatolva volt Stackelberg báró²⁾ orosz minister nyilatkozata, oly diplomatikai remekmű, melyben a vakmerőség és állszenteskedés egymást felülmulták.

¹⁾ Emlékirat 128. l.

²⁾ Stackelberg báró, bár nyájasabb volt, mint Repnin, és kevésbé brutális, mint Saldern, mégis oly módon járt el Varsóban, mint elődei, s inkább királynak lenni látszott mint diplomatának. E hangon kelle beszélni az orosz követnek Varsóban, hogy éreztesse, miszerint Lengyelországban nincs más tekintély mint az orosz czárné!

Miután kifejtette, hogy a Lengyelországgal szomszédos hatalmak oly gyakran beavatkoztak a köztársaság viszályaiba, miszerint komolyan kelle foglalkozniok az ország ügyeivel, Stackelberg figyelmezteté a lengyeleket mindarra, a mit Katalin Frigyes hozzájárulásával tön, hogy Szaniszló szabad és törvényes megválasztását eszközölje, ki a trón legméltóbb jelöltje volt, s mind polgártársai, mind szomszédai teljes bizalmát bírta. Fájdalom, az egyetnetlenkedés szelleme lerombolta a legjogosultabb reményeket. A pártviszályok veszélybe döntötték a köztársaságot; a közigazgatás, igazságkiszolgáltatás, kereskedelem, sőt még a földművelés is mind tönkretétettek.

E rendetlenség, folytatá a követ, a legkellemetlenebb módon visszahat azon szomszédságban lévő államokra is, melyek Lengyelországot körülveszik. A királyság közeli felbomlása a három udvar közt levő egyetértést komolyan fenyegeti, és ha ennek elejét nem veszik, e feloszlás Európa ezen részének politikai rendszerében tetemes változásokat fog előidézni. Okvetlenül szükséges tehát határozottan fellépni ily kritikusan körülmények közt. Azért is a három hatalmasság megegyezett abban, hogy haladék nélkül fog Lengyelor-

szágban a rend és nyugalom helyreállításán közreműködni, s szilárd alapra fogja fektetni az ország ősi alkotmányát s a nemzet szabadságát.

Ez idáig sajtószzerű beszéd volt ugyan; s ámbár távolról sem igaz, hogy a lengyelországi zavarok valami módon fenyegették volna a szomszéd államok nyugalmát; ámbár a népjog értelmében semmi sem jogosítá fel Ausztriát, Orosz- és Poroszországot, hogy egy független állam belügyi és alkotmányos vizsgálataiba elegyedjenek, mindazáltal arra elég előzményt lehetne felhozni, hogy e beavatkozásra ürügyet találjanak, bár az alig volt igazolható: de mindez nem jogosíthatá fel e hatalmakat Lengyelország felosztására. Ime, mily hangot vön fel e nyilatkozat, hogy oly jogot hirdethessen Lengyelország és Európa színe előtt, melyet ez utóbbi hivatalosan soha el nem ismert, t. i. az erősebb jogát.

„De miután a szövetséges hatalmak, a barátság és jó egyetértés érzelmeit illetőleg, melyek jelenleg közöttük tényleg fennállanak, azon szándékukban, hogy e királyság romlását és feloszlását e perczen szerencsésen megakadályozzák, nem számíthatnak mindig hasonló jó eredményre, (a jövőben?) és miután tetemes igényeik vannak a köztár-

saság többrendbeli birtokaira: meg nem engedhetik, hogy ezek a véletlen játéknak legyenek kitéve. Elvégezték tehát egymás közt s elhatározták, hogy ősi jogaikat és törvényes igényeiket a köztársaság egyes birtokaira egyszerre érvényesítsék, mit mindegyike e hatalmaknak adandó helyen és alkalommal mindenkor igazolni kész. Ennek következtében Ő felsége a porosz király, Ő felsége a császárné s királyné, s Ő felsége a minden oroszok czárnéja egymást kölcsönösen felvilágosítván jogaik- és igényeikről, miután azokat egymás közt megállapíták, azokhoz arányosan magokat kártalanítani fogják, s birtokukba veszik, (a mit már tényleg meg is tettek) Lengyelország tartományainak azon egyes részeit, melyek legalkalmasabbak arra, hogy köztük jövőre természetesebb és biztosabb határt képezzenek, mindegyik a három hatalmasság közöl fenntartván ennek folytán jogát külön követelését előadni. Ennek teljesítése után Ő felségeik mainaptól fogva ünnepélyesen lemondanak minden jogaikról, kívánataikról, igényeikről, kártérítési követeléseikről s egyéb haszonvételekről, melyeket a köztársaság birtokaira és

alattvalóira nézve a jövőre képezhetnének.

Ő felségeik szükségesnek tartották ebbeli szándékaikat általában a lengyel nemzetnek tudomására juttatni, felhíván őt arra, hogy száműzvéen kebeléből minden pártviszályt és lázongási szellemet, törvényes országgyűlésen egybegyülekezzék, melyen a három udvarral egyetértőleg a rend és nyugalom biztos helyreállításának módjáról tanácskozni lehessen s egyszersmind ünnepélyes szerződések által megerősítse a jogczimek és igények kicserélését azon tartományokért, melyeket e három udvar mindegyike a kártalanítás biztosításaul ekkoráig megszállva tartott vala.¹⁾

E saajátszerü okmány, melyben a három udvar kinyilatkoztatja, hogy elfoglalják Lengyelországot, mert abban megegyeztek, s meglehet, hogy később errenézve nem értenének egyet, ezen kiáltó emléke az igazságtalanságnak, mely szerint három állam felosztja a negyediket, mely semmit sem vétett ellenök, csak azért, hogy egymásközt természetesebb határokat állapítsanak meg, e rablás, mely jogaitól, nevétől foszt meg egy egész nemzetet, a düh és kétségbeesés felkiáltásait

¹⁾ Histoire des Révolutions de Pologne ; Varsovie t. II. p. 498.

sajtolta ki a honfiak kebeléből. Mily viszonyosság van az ország belviszályai és e képzelt területi igények közt? Nagyon is világos volt, hogy ez csak hiú ürügy a közvélemény rászédésére és az erőszak szépítésére. Több mint egy század óta az olivai békekötés megállapította Lengyelország határait, de a három szomszéd birodalomnak nemcsak hogy nem voltak törvényes igényei a köztársaság egyes tartományaira, hanem alig volt köztök egy is, mely területi nagyobbodását nem régi bitorlásnak köszönhette volna e szerencsétlen ország felett. De e sophismákat harminczezer szurony erősítette, és a lengyelek, kiket az anarchia emésztett, nem voltak képesek ezen érvelésnek ellenállani.

Mindjárt meglátjuk, a gyengeség és megaláztatás minő fokára sülyedt Lengyelország. Hasztalan tön óvást Szaniszló az ellene elkövetett erőszak ellen, hasztalan hivatkozott a szerződések által megállapított jogra és igazságra. Ezek oly érvek voltak, melyek csak mosolyra indíthaták *Anti Machiavel* szerzőjét. A szerencsétlen fejedelem három ízben folyamodott Francia- és Angolország-hoz, hivatkozott még az osztozó hatalmasságokra is, kik mindannyian biztosíták Lengyelország birtokait. A három udvar semmit sem

felelt, Anglia és Franciaország sajnálatukat fejezték ki, de semmit sem tettek. Az egész világ elhagyta e szerencsétlen országot, mely maga magát hagyta vala el; borzasztó leczke, melyet még iszonyúbbá tőn azon kéz, mely azt az országra mérte.

Frigyes előre látta, hogy némi ellenállás fog lenni Lengyelország részéről, de egy nemzet végvonaglásainak közepette nem volt semmi, mi a király vidám nyugalmaát megzavarhatta volna. Az ő szempontjából az egész ügy eldöntése a szuronyoktól függött. Rendeletet adott ki, s ezek értelmében katonásan kelle elbánni azon lengyelekkel, kik fanyar arcot vágnak, valamint azon főurakkal is, a kik cselet szőni vagy akadályokat gördíteni merészelnék azon újítások elé, melyeket a hatalmak hazájokban létesíteni szándékoznak; de egyáltalában nem volt elkészülve a passiv ellenállásra, pedig azt tapasztalta az országban. A követek, kik vonakodtak aláírni hazájok romlását, nem mentek el az országgyűlésre; Szaniszló időt kívánt nyerni, hogy az alatt külföldi segílyt szorgalmazhasson; ekkor a bécsi udvar, ha hitelt adhatunk Frigyes szavainak, azt ajánlotta, hogy a gyűlés megnyitásának napja 1773-ki april hó 19-kére

tüzessék ki, azon fenyegetéssel, hogy az egész ország fel fog oszlatni, ha a követek nem jelennek meg Varsóban. Ugyanazon időben, hogy a jegyzéknek nyomatékot szerezzenek, hadcsapatok küldettek az el nem szakított tartományokba, azon utasítással, hogy ott tettség szerint garázdálkodhatnak, épen, mint ellenséges földön. Ily módon sikerült a lengyel megyei követeket a gyűlés megtartására kényszeríteni.

Az olvasó emlékezhetik, hogy az országgyűléseken a szavazatok egyértelműsége kívántatott érvényes határozat hozatalára. Ez volt a régi elv, melyet annyira védelmezett Repnin, s mely annak idejében felhasználta a Czartoryszkiak honfiúi reformjainak meggátlására. Oroszország pártfogása alá vette a liberum veto-t, midőn ezen esztelen kiváltság a köztársaságnak ártalmára volt; de ez alkalommal az egyértelműsége nem lehet gondolni, igen jól tudván, hogy nemes szivekben nem lesz hiány óvást tenni a bitorlás ellen, még ha kell életök árán is. Hogy ez elkerültessék, a három udvar, a törvényesség mellőzésével az országgyűlést confoederatióvá változtatta át; ez volt a módja, a liberum veto alkalmatlanságától megszabadulni, s ugyanekkor sakkban tartani a lefegyverzett

királyt. De még a confoederatio nem nyújtott elég biztosságot, mert a többségről egyelőre jót állani nem lehetett. Daczára az elnyomók szemtelenségének és fenyegetéseinek, minden vesztegetés mellett, mely világos nappal űzetett, a szégyen visszatarthatá a követekeket, valamely honfi ékesszólása elragadhatta, s még az igazságtalanság és erőszak súlya alatt is felébredhetett volna a régi lengyel becsületérzés: gyorsan akartak végezni Lengyelországgal, s azt zaj és feltűnés nélkül megfojtani. A három udvar egy bizottság kinevezését követelte a confoederatio részéről, oly bizottságot, mely teljes hatalommal bírjon megkötni velök a felosztási szerződést, s mindazt elintézni, a mi a kormányforma megállapítását s a rend helyreállítását illeti. Ez volt azon eszköz, melylyel 1768-ban oly jól sikerült Repninnek Lengyelország összes reményeit megsemmisíteni. Szaniszló, a Czartoryszkiak által támogatva, ki ez alkalommal bizonyos szilárdsággal védte koronájának jogait, még egyszer ajánlotta Franciaország és Anglia közbenjárását; ez elég ok volt ama fenyegetésre, miszerint Varsó zsákmányra bocsáttatik, ha a bizottság azonnal meg nem választatik. A katonaság benyomult a városba, szállásjegyek osztattak ki e borzasztó huszárok között,

kik összeromboltak mindent, a mihez kezök ért; nem lőn senki megkímélve, sem a tanácsosok, sem a Czartoryszkiak, de még maga a király sem. Fenyegették, hogy megfosztják koronájától, neki több ízben szándéka is volt lemondani, de nem volt bátorsága ily módon kerülni el a legkegyetlenebb megaláztatásokat.

Meg kellett hajolni a kénytelenség előtt, s elfogadni e felosztást, mely öt millió lakosától fosztá meg Lengyelországot, és teljesen elzárta természetes szövetségeseitől. A három udvar osztályrésze nem volt egyenlő, s egy angol utazó, Coxe, tudósításai szerint, Oroszország a legnagyobb kiterjedésű területet, Poroszország a legvirágzóbb kereskedelemmel bírót, Ausztria a legnépesebbet foglalta el. *Oroszország*
Ausztria
Poroszország
terület

De ezen egyenetlenséggel keveset gondoltak, világos volt, hogy a három hatalmasság ezen osztályt csak előleges rendszabálynak tekinti s mintegy első lépésnek a köztársaság teljes elnyelésére. Való, hogy ünnepélyesen biztosíták Lengyelországnak meghagyott területét, de ilyen ígérek nem szolgálnak akadályúl a politikában; s a hatalmak ezt tényleg bebizonyították, midőn huszonkét évvel később e merényletet újra ismételték.

Azonban nem volt elegendő, hogy megalázták és feldarabolták Lengyelországot,

szükséges volt azt még örökös szoigaságban is tartani, a feltámadás reménye nélkül; szükségesnek látszott halálát siettetni. Hogy a köztársaság felbomlása előmozdítottassék, Katalin legalkalmasabbnak tartotta egy átkos alkotmány visszaéléseit súlyosbítani, az egyenetlenség és anarchia szellemét táplálni oly nemzetnél, melynek szomszédai nagyravágyása közeli romlását kívánta előidézni. És azért az új alkotmányban, mely Lengyelországra ráerőszakoltatott, minden visszaélés gondosan fenntartatott. Világosan kifejeztetett a királyválasztás joga és egy ősi szokás, melyet a hon javára meg lehetett volna változtatni, örökös és sarkalatos törvénynyé lőn. Sőt mi több, megtiltatott a nemzetnek, hogy idegent választhasson királyul; még az is megtiltatott neki, hogy előbbi fejedelmének fiát vagy unokáját választhassa, két más uralkodó közbejötté előtt. Idegen fejedelem, ki vagy már magában is eléggé hatalmas, vagy szövetségesei által lesz azzá, mint a szász fejedelmi ház, nem alapíthatá-e meg az ország függetlenségét? Az előbbi király fiának megválasztása nem bírta volna-e arra a lengyeleket, hogy a koronát örökössé tegyék, s ez által elejét vegyék a választó királyságtól elválaszthatlan bajoknak? A kormányforma egé-

szen köztársaságinak maradt; a liberum veto, mely gyűlöletes lőn a polgárok előtt, s nem volt más jogcíme, mint a szokás, sarkalatos törvény erejére emeltetett, a tábornagyok kiváltságai visszaállítottak, az országgyűlés anarchiája megörökített; a régi alkotmány egy pontban lőn megváltoztatva, de csak azért, hogy még az is megsemmisítessék, a mi a korona hatalmából fennmaradt. A végrehajtó hatalom egy része állandó tanácsra ruháztatott, elvonatván a királytól a senatorok egyenes kinevezési, és a starostiák adományozási joga. Végre az orosz czárnő kizárólagos befolyást tartott fenn magának Lengyelország belügyeibe, s egymaga egyedül biztosította az alkotmányt. Ez volt a halálos ítélet; és e vitéz és nagylelkű nemzet arra volt kárhoztatva, hogy az anarchia által megmérgezve veszszen el. Kevéssel az osztály végrehajtása után a reménynek egy villáma ébredett a lengyelek szívében. Elhagyatva szövetségeseiktől, a törököknek a háboruban nyerhető győzelmeikre számítottak, kik épen ekkor Silisztria hősi védelme folytán újra feléledni látszottak. De a csalódás nem sokáig tartott, Romancoff tábornagy egy szerencsés hadjárata és a nagyvezér oktalansága, ki az ügyet elvesztettnek hitte, 1774-ki július 10-én a

békét eredményezték, oly békét, mely több előnyt nyújtott Oroszországnak, mint a megnyit reményleni mert, mely a lengyelek végső reményét is megsemmisítette. Minden kedvezett Katalinnak: Lengyelország lábainál feküdt, a szerencse visszaadta neki Aszov várát, mely oly kedves volt Nagy Péter előtt, megnyitá nagyravágyásának a Fekete-tengert, és közelében mutatta neki a konstantinápolyi birodalom képét, mely a czárok álmainak folytonos tárgya volt.

Frigyes örülve diplomatiája eredményén, rosszul palástolt örömmel a következő sorokat írta: »Ez az első példa, melyet a történelem nyújt, hogy ily rendes osztály bajtatott végre három hatalmasság közt. Azon viszonyok nélkül, melyek közt volt azon időben Európa, a legügyesebb politikusok is kudarcot vallottak volna ez ügyben. Minden a körülményektől és azon percztől függ, melyben valamely ügy megindítatik«¹⁾.

És hogy az olvasó ne csalódjék ily szép tett szerzőjére nézve, oly gúnyos hangon zárja be politikájának magyarázatát, melyben egész észjárását elárulja.

»A történelmet forgatván, úgy látjuk,

¹⁾ Emlékirat 83. l.

hogy a viszontagságok és a forradalmak a természet állandó törvényei közé tartoznak; minden e világon változásnak van alávetve, mégis a bolondok ragaszkodnak nagyravágyásuk tárgyához, azt bálványozzák, és nem térnek eszükre e magikai lámpa csalódásainál, melyek folyvást megújulnak szemeik előtt. De van egy vessző-paripája mindenkinek, a szerelem az ifjak, a nagyravágyás az érettebb kor, és a politika számításai az öregek számára¹⁾.

Frigyes szerencsét kívánt önmagának azon bámulatos eljárás miatt, mely által az igazság teljes mellőzésével egy ártatlan nemzetet hatalmába ejtett; és mégis ez a féket vesztett politika, mely azt hiszi, hogy az erőszak- és ravaszságnak minden szabad, nem-árulta el nyomorult területi nagyobbodás miatt még Németország jövőjét is? Mily rendkívüli ügyesség volt az, megalapítani Oroszország nagyságát, s oly túlsúlyt szerezni neki, mely folytonosan fenyegeti Európát, de első sorban Poroszországot? Lengyelország harczedett népével korlátul szolgált a csárok nagyravágyásának; féken tarthatá a fenyegetődő Törökországot, de oltalmazá midőn veszélyben

¹⁾ U. o. 128. l.

forgott; védfala volt Svédországnak, fedezte Ausztriát, Porosz- és Szászországot. Midőn az egyenetlenség tehetetlenné tette, megszűntetni az anarchiát könnyű lett volna Frigyesnek, s ha e vitéz nemzetnek karját nyújtja, azt ismét felemelhette volna. Ellenben az ország felosztása romba dönté az egész politikai rendszert, mely ekkoráig Európát védte a barbárság ellen. Elzárván Svédországot a szárazfölddel való közlekedéstől, megsemmisíti ezen erélyes nemzet egész fontosságát, teljes szabadságot szerzett a csároknak követni keleten hódító politikájukat, közvetlen érintkezésbe hozta őket Ausztria- és Poroszországgal, s megadta nekik azon ürügyet, mely után oly régen vágyódtak, Németország ügyeibe avatkozni, és ott parancsoló hangon beszélni. A független Lengyelország pajzsa volt nyugatnak. Bukása kaput tár minden lehető veszéyeknek Európára nézve; Varsó jelenleg erődített hídfő, mely Bécsét és Berlint egyaránt fenyegeti; íme, ez Frigyes remekműve.

Ez még nem elég; a felosztás nemcsak iszonyú tett vala, nemcsak az orosz túlsúlyt alapítá meg, hanem egyszersmind oly politikát is ujra felélesztett, melyről azt hittük, hogy a westfáli békekötés temette el: a hódítás politikáját. 1792-től fogva 1815-ig mind-

azon változtatásokban, melyek a népek és fejedelmek legszentebb jogainak mellőzésével történtek, nem Lengyelország szolgált-e mindig példányul, vagy mentségül mindenféle erőszakos tényekért? Vajjon jelenleg, bár halottnak látszik nem venne-e részt mind abban, a mi keleten történik?

Az alatt, míg nyugaton az iparnak békére van szüksége, s minden nemzet megelégedvén határaival, nem kíván egyebet, mint békében élvezni munkája gyümölcsét, s gyarapítani a külfölddel barátságos összeköttetéseit, van egy hatalmasság éjszakon, mely a világ békéjét zavarja, szünetlenül nyugtalanítja szomszédjait, a tapasztalásból tudván, hogyan lehet lassankint kifárasztani Európa figyelmét, s mikép változtatható uralommá, a mi eleinte csak oltalom vala. Egyébiránt e hatalmasság, melynél a nagyravágyás-családi hagyomány, oly előzményekkel bír, melyeket Frigyes megalapított, s Mária Terézia elismert vala. Épen úgy pártfogolja a görögöket a török birodalomban, mint pártfogolta hajdan a dissidenseket Lengyelországban; megtiltja a szultánnak változtatást tenni birodalma belső törvényein, mint hajdan megtiltá a lengyeleknek változtatni azon alkotmányon, mely nekik alkalmatlan lón, ugyan-

azon hangon beszélteti Menczikoffot Konstantinápolyban, a mily hangon szólt hajdan Repnin, vagy Stackelberg Varsóban. Rendelkezni egy beteg nép felett, hatalmába ejteni egy haldokló nemzetet a szomszédság joga-e, mely 1772-ben Bécsben és Berlinben kikiáltatott, s melyet hiba volt elfogadni Londonban és Párisban? A czár csak egybeñ hibázott, nem hitte, hogy mai nap a közvélemény utat törhet magának, s hogy a megtámadott örökség felosztására Franciaország és Anglia részéről nem fogja feltalálni sem Poroszország kapzsiságát, sem Ausztria bünrészességét. De ne ámítsuk magunkat, ez a keleti háboru, mely egész Európát feszültségben tartja, melynél becsületünk és a civilizáció jövője van kockára téve, csak Lengyelország felosztásának szükséges következménye. Varsó rabsága hagyta fődözetlenül Konstantinápolyt. Annyi hős katonánk feláldozása egy év óta, annyi pénz és véráldozat a jövőben, mind csak XV. Lajos gyengeségeért, s a mult századbéli angol haszonlesés miatti bünhődés; íme mennyi értékkel bír ránk nézve e két baljóslatú főnek politikája, kiket néhány bölcész hizelgő hiúsága Nagy Katalinnak és Nagy Frigyesnek nevezett.

1931/32

1371

1350-Tudomány
SZERKÖZ